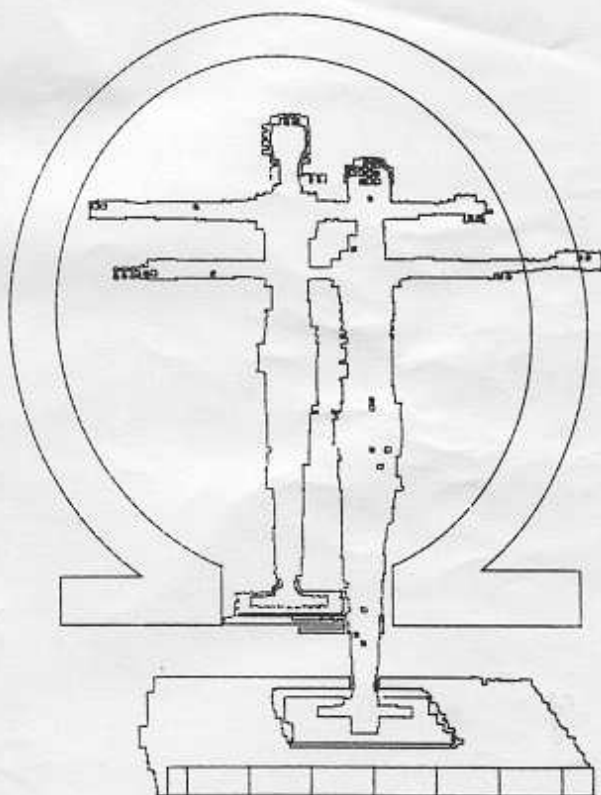

jrg. 3/nr.4
juni 1996

GAMMA

Stichting Teilhard de Chardin

GAMMA:

TIJDSCHRIFT VOOR GROEI IN
BEWUSTZIJN VAN DE WAARDEN VAN DE MENS, GEBASEERD OP DE
IDEEËN VAN **PIERRE TEILHARD DE CHARDIN** (1881-1955)

Aan deze editie werkten mee...

Benedict Broere, Ton Borsboom
Ben Crul, Mervyn Fernando,
Henk Hogeboom van Buggenum
Sybout Jager, Hans Richter
Herman Teuben

Eindredacteur

Henk Hogeboom v. B.

Redactie-adres

Stichting Teilhard de Chardin
Op de Wieken 5, 1852 BS Heiloo
tel.: 072 - 5 33 26 90

Abonnementen op GAMMA

f 20,- per jaar vanaf sept. (of 4 nummers; losse nummers f 5,- te storten op giro
39 13 708 t.n.v. H.J.Hogeboom v. B., Op de Wieken 5, Heiloo - Bestaande
abonnementen worden zonder tijdige opzegging stilzwijgend verlengd.

Donateur

bent u vanaf f 20,- per jaar. U ontvangt dan 4x
het blad GAMMA.

**Kopij, advertenties, reacties,
kritiek e.dgl.**

gelieve u te richten aan het adres van de redactie

Omslag

De androgyne mens - naar een sculptuur van Pieter Kooistra. In de sokkel staat de
tekst: "Ieder mens draagt in zich het kruis van de andere sexe". Het beeldje staat in
het teken van Omega, het streefpunt in de filosofie van Teilhard de Chardin.

Computerbewerking: Robert Zinkweg

ISSN: 1570-0089

Inhoud

Van de redactie		p. 03
Henk Hogeboom v.B.	De kool en de geit - Wetenschappelijke reflecties op New Age (recensie)	p. 04-10
Milco Aarts	De mensheid heeft rampen broodnodig - de troostende filosofie van Sybout Jager	p. 11-15
Mervyn Fernando	Geweld in het licht van de opkomende globalisering gezien vanuit een teilhardiaans perspectief	p. 16-29
Henk Hogeboom v. B.	Joris Voorhoeve: "Labiële vrede - droom en visie van de minister van defensie (recensie)	p. 30-33
Henk Hogeboom v. B.	Max Wildiers: "De vijf vreugden van de geest" (recensie)	p. 34-36
Herman Teuben	De nieuwe openbaring van de kosmische evolutie - 11	p. 37-41
Ton Borsboom	Stof tot nadenken	p. 42-45
Sybout Jager	Het wonderbaarlijkste geheugen in onze vingers	p. 46-47
Ben Crul	Ingezonden brief voor <i>GAMMA</i>	p. 48-49
Benedict Broere	Kunst en wereld - Over een nieuw boek van Max Wildiers	p. 50-53
Hans Richter	De eed van Prometheus, opgetekend door E.P.I. Meethuis - slot	p. 54-55
redactie	Pro-GAMMAatjes	p. 56-61

ISSN: 1570-0089

Van de redactie

Dit is alweer het laatste nummer van de derde jaargang. Het is extra dik, want het is een beetje feest: Vier mensen van een groep, die maandelijks bijeenkomt om over de procesfilosofie van Whitehead te discussiëren, hebben de wens te kennen gegeven in ons blad te publiceren (zie blz. 48). Zij zijn van harte welkom. Gezien immers de grote parallellen tussen de ideeën van Whitehead en Teilhard (zie. blz. 34) kan dit de kwaliteit van *GAMMA* alleen maar ten goede komen.

Wij hopen dan ook, dat u allen het bijgaand strookje ter herinnering legt bij uw maandelijks overboekingen. Uw bijdrage aan het werk van onze Stichting Teilhard de Chardin is hard nodig om onze vele activiteiten te bekostigen, waarvan u o.a. in de rubriek Pro-GAMMAatjes een idee krijgt. Vanaf f 20,- ontvangt u hiervoor met ingang van september de 4e jaargang van het blad *GAMMA*. Maar u kunt uw waardering voor ons werk natuurlijk ook in een hoger bedrag tot uiting brengen.

Uw waardering. Ja, hoe is die eigenlijk? Van iedereen natuurlijk anders. Zeker bij een blad over een holistisch denker als Teilhard. Voor velen is hij erg moeilijk, maar voor gespecialiseerde wetenschappers geven wij zijn ideeën wellicht te eenvoudig weer. In kringen van filosofen noemen ze hem geen filosoof, in die van theologen geen echte theoloog. Daarom alleen al schenken ze daar weinig aandacht aan hem. Zelf vond hij, dat hij met zijn ethiek er ook voor de 'gewone man' was. Zoveel niveaus in één blad samenbrengen, ga er maar aan staan. Wij kunnen ons dus voorstellen, dat u iets mist... uw niveau. In dat geval is er een heel eenvoudige oplossing. Aarzel niet en versterk ons schrijversteam. Schrijf uw ideeën eens op naar aanleiding van hetgeen wij allemaal aankaarten. Teilhard wijst juist op de betekenis van ieder voor het geheel. U zult ook meer waardering krijgen voor ons blad; het wordt meer uw blad.

In de drie jaar van ons bestaan is de kring van vrienden van Teilhard aardig gegroeid. Er zijn persoonlijke banden ontstaan. U proeft dit ook uit ons tijdschrift. We hopen, dat wij u ook in de toekomst tot onze vriendenkring mogen rekenen. Uw bijdrage daartoe zal de vierde jaargang nieuw elan geven.

DE KOOL EN DE GEIT/ Wetenschappelijke reflecties op New Age **Uitg. Jan van Arkel (1996), red. Miranda Moerland**

Deze bundel komt voort uit het congres 'Wetenschap en New Age', dat op 1 april 1995 in Oibiblio te Amsterdam werd gehouden en een groot aantal bezoekers trok. Het boek nodigt uit tot verdere studie en bezinning, mede door de omvangrijke lijsten van secundaire literatuur bij ieder hoofdstuk en bij het geheel.

In twaalf bijdragen geven wetenschappers van verschillende disciplines hun kritische visie op het verschijnsel New Age. Zoals wel vaker in *GAMMA* is betoogd, zou de visie op evolutie van Teilhard de Chardin een brug kunnen slaan tussen wetenschap en theologie enerzijds en New Age anderzijds. Zijn werk wordt in deze bundel echter nergens vermeld, hoewel men er zich in New-Agekringen toch dikwijls op beroept. Het leek mij dan ook goed er hier bij de bespreking van enkele bijdragen aan te refereren.

Het prettige van dit boek is, dat het ons met alle facetten van het verschijnsel New Age op een evenwichtige manier vertrouwd maakt. Zo relateert drs. J.C. Baerveld (33 jaar) de verwijten, die men New Age wel maakt, als zouden haar aanhangers narcistisch of hedonistisch zijn of getuigen van een te ver doorgevoerd moreel en politiek relativisme. Hij omschrijft de beweging als een groep mensen, die voor driekwart bestaat uit vrouwen, een hoge opleiding heeft, gemiddeld 44 jaar is, voor de helft zonder werk is, hoewel 90% een baan gehad heeft, en die voor 65% géén lid is van een kerkgenootschap. New Age is dus niet alleen een uitlaatklep voor kerkverlaters, niet louter een gevolg van de toenemende secularisatie. De beweging bestaat grofweg uit drie groepen mensen: 1) zij, die streven naar zingeving en persoonlijke groei, 2) mensen met psychisch-sociale problemen en 3) een combinatie van beide. Groep 2 heeft een weinig positief zelfbeeld en twijfelt aan de zin van het leven. Deze groep is in tegenstelling tot de andere groepen politiek onverschillig. In groep 1 gaat de gerichtheid op het eigen zelf niet ten koste van de maatschappelijke betrokkenheid, maar lijkt er eerder toe bij te dragen. De socioloog dr. Joep de Hart (42 jaar) spreekt over New Age als over mensen, die persoonlijke vrijheid en autonomie, kwaliteit van leven boven carrière en materie stellen. In Nederland zijn dat er relatief veel. Onder hen groeit de behoefte aan nieuwe zingeving. Cultuursociologisch relevant voor deze stroming lijken volgens hem haar mythologische en utopische karakter, haar subjectivisme en individualisme, haar relatie met enkele aspecten van het moderne, geseculariseerde leefpatroon.

Dr. Anneke van Otterloo (54 jaar) vergelijkt de activiteiten van de verschillende New-Agecentra. Deze gebruiken het woord New Age daarvoor zelf meestal niet, maar de term 'spiritualiteit' als synoniem voor bewustzijnsontwikkeling, een geestelijke grondhouding, een zoeken naar diepere zingeving. In 60 gesprekken van 1½ uur met docenten en leerlingen, ook wel therapeuten en cliënten genoemd,

uit stabiele centra probeerde zij te achterhalen of het accent op het lichaam wellicht typerend is, de gemeenschappelijke noemer dus van de New-Age-spiritualiteit. Immers, of het accent nu ligt op de voeding van het lichaam en/of de geest of beide, op seksualiteit, op bewegings- of massagevormen, op de psyche of op de spiritualiteit - bij alle verschillende vertrekpunten gaat men uit van het holistische principe van het lichaam als een bezielde (adem)ding (daarbij verkeerd *lic-hamo* niet als *hamo*=hemd om het *lic*=lichaam, maar als adem, bezieling van het lijf interpreterend!-*red.*). Ademhalingsoefeningen staan dan ook in bijna alle praktijken centraal. Het lichaam huisvest de emoties die door de geest (het bewustzijn) herkend, erkend en beheerst of toegelaten dan wel losgelaten moeten worden. Het streven is *'body and mind integration*. Het specifieke kenmerk van de cursussen en therapieën is, dat de mens zelf erin centraal staat. De discussie over sociale problemen, het beroep op gevoelens van solidariteit met andere mensen en de vorming van politieke betrokkenheid zijn niet in de eerste plaats aan de orde. Wel natuurbetrokkenheid! Haar conclusie is, dat in de centra het spirituele pad via het lijf gaat. Door training en meditatie wordt de ziel 'schoongemaakt' en worden allerlei angsten opgeruimd.

Dr. Reender Kranenburg (54 jaar), als universitair docent verbonden aan de faculteit der godgeleerdheid van de Vrije Universiteit te Amsterdam, ziet New Age als een samengaan van een cultuurbeweging (holistiek) en een religieus-filosofische stroming (esoteriek). Van cultuurbewegingen heeft de kerk altijd elementen kunnen overnemen, op religieuze bewegingen kon ze nooit anders dan thetisch reageren, in dit geval dus afhoudend. Nu de esoteriek meekomt in de holistiek, komt de vroegere verwerping door de kerken van de esoterie in al zijn scherpte naar voren. Daarbij zien zij hun positie in kracht afnemen (secularisatie), terwijl die van New Age toeneemt. Sommigen (de evangelikalen of evangelischen) reageren nu als ware New Age 'de duivel, vermomd als een Engel des Lichts'. Het is een reactie vanuit een statisch christendom, dat in alle culturen hetzelfde blijft. Het andere uiterste zien we bij geestelijken, die buiten de kerk om het 'ware' christendom hebben ontdekt, dat al veel eerder werd onderkend door rozekruisers, antroposofen, theosofen, hermetici en vooral gnostici. Zij vervangen de inhoud van de kerken door die van de esoterie. In de linkerkolom laat ik hun opvattingen volgen, waarbij ik rechts aangeef of en in hoeverre Teilhard de Chardin zich daarmee in zijn werk conformeert:

Centraal staan bij hen de overtuiging: en bij Teilhard:

- * dat God en mens ten diepste samenvallen - God is transcendent
- * dat de mens een goddelijke kern heeft - idem
- * ofwel bezig is met 'godwording' - met 'christogenese'

- * dat niet een god de wereld schiep, maar - God schiep 't heelal
- * dat het bestaande zijn oorsprong vindt in de goddelijke oerenergie - de schepping is 'n emanatie van God
- * men is meestal overtuigd van 'reïncarnatie'- idem, van mensheid
- * een zaak als 'karma' is uitermate belangrijk - persoonlijke verantwoordelijkheid
- *diep geworteld is de gedachte, dat er evolutie is, ofwel groei, zowel kosmisch als persoonlijk - idem
- * conclusie: men moet werken aan zichzelf, zodat men kan groeien - idem, maar wel via de andere
- * we zijn thans in een bijzondere evolutionaire fase beland - die fase is de zgn. noösfeer
- * men hecht veel waarde aan 'channeling', die men houdt voor moderne openbaringen van God - de mens kan nog ongekende potenties ontwikkelen
- * men spreekt over de Christus als een kosmische persoonlijkheid wiens kracht in principe in iedere mens zetelt en versterkt kan worden - idem
- * het klassieke 'gnostische model' van de mens wordt hier gehanteerd: de mens komt voort uit goddelijke wezen, koos om een of andere reden voor de gang door de materie, waardoor heen hij tenslotte weer zal opgaan in het goddelijke. - de hele schepping komt uit Hem voort, is nog aan de gang in de buindeling van het Godsbesef

Dr. Kranenburg ziet het voor de reguliere kerken somber in. Zij zouden volgens hem de derde weg in hun reactie op New Age dienen te bewandelen om te overleven. Dit is: die van zelfkritiek en herbezinning. Anders wordt de esoteriek de religie van de toekomst, en hoe sterker New Age wordt, des te sneller zal ook de evangelische beweging groeien als haar tegenkracht. Hij citeert het Rapport der Synodes "*De kerken hebben hun geheim*", waarin het eigene van het christelijk geloof met de volgende punten wordt omschreven: 1) De wereld is een creatie, de

mens behoudt hierin zijn zelfstandigheid [Teilhard zou dit dynamischer uitdrukken: de schepping voltooit zich via een *vis a tergo* (een duwtje in de rug = gevolg van de emanatie) en een *vis ab ante* (de goddelijke aantrekkingskracht, de liefde Gods waaraan wordt beantwoord), waarbij ieder de vrijheid heeft zijn unieke persoonlijkheid als deel van de goddelijkheid tot wasdom te brengen]. 2) We kunnen niet spreken van 'het goddelijke in ons', maar slechts van Gods nabijheid: 'God met ons'. Want het gaat om God, niet om het goddelijke. [Teilhard spreekt van de wording van Christus in ons, waarbij we onder Christus de God verstaan waarvan zich de mens (op die trap van evolutie) bewust werd. Onze groei hangt zo gezien samen met deze groei van Godsbesef, van Gods nabijheid, van God met ons.] 3) De gemeente is het lichaam van Christus, dit in tegenstelling tot de individualisatie van New Age. [Teilhard legt de nadruk op de personalisatie, het groeien van de eigen unieke persoonlijkheid via de ander.] 4) Er is geen groei, geen evolutie, geen sprake van karma of reïncarnatie. Men kan wel werken aan zich zelf, maar zichzelf niet verwerkelijken. De uniciteit van de mens is dit unieke leven. [Teilhard legt de nadruk op de evolutie van de mens als soort, mensheid, gemeenschap zo men wil. Het werken aan zichzelf dient de gemeenschap van de soort, vergroot de totale liefdespotentie. Een verslapping van de inspanning om Christus meer nabij te brengen, van onze inspanning dus om lief te hebben, werkt nadelig uit voor de gemeenschap in evolutie.]

Het zou - het zij nogmaals gezegd - goed zijn als de kerken zich zouden bezinnen op de dynamische opvatting van het christendom van Teilhard, een man, die ook voor New Age een inspiratiebron kon zijn.

Prof. dr. Gerrit Huizer (67 jaar) kijkt naar New Age vanuit zijn ervaring in Derde-Wereldlanden. Hij noemt New Age 'Old Age in een nieuw jasje', een symptoom van overmatige consumptie, zij het vergeestelijkt, een soort commercialisering van mentale bevrediging in een supermarkt voor therapieën en andere lichamelijk en psychisch oppeppende technieken om de *no-nonsense* *ratrace* vol te houden. Er zijn - zo zegt hij - grote verschillen te zien tussen de culturen (zoals China, India), waar veel van wat bij ons New Age uitmaakt vandaan komt. Hij wekt de indruk daarmee te willen zeggen, dat dit in de beweging geen integrerend deel van onze cultuur uitmaakt en geen teken is van gezonde groei, maar eerder van een woekerend gezwel. Dat gezwel ziet hij veroorzaakt door het huldigen van de principes van de vrijemarkteconomie en het najagen van materiële economische groei. Geen wonder, dat hij graag de volgende raad van zijn vrienden uit de Derde Wereld aan ons doorgeeft: "Mensen, leer die vooroordelen over ons en onze culturen toch af! Pak nu eerst eens de waanideeën over jezelf aan. Vooral de zelfverzekerdheid, waarmee jullie je oude en nieuwe ideologieën (christendom, liberalisme, vrijemarktkapitalisme, marxisme, no-nonsense-wetenschap en ook New Age) aanhangen en verbreiden zonder eerst heel goed naar anderen ter plaatse te luisteren. Dit geldt met name voor de 'grote-schuldenbankiers' en andere IMF-fundamentalisten, die hun keiharde criteria zonder pardon aan de mensheid

opleggen, enz... Zou de mondiale economische macht niet gematigd moeten worden door een holistisch mondiaal bewustzijn en democratisering van de wereldeconomie?"

In wie zouden de geschriften van Teilhard (luisteren naar, je verplaatsen in anderen!), de denkbeelden van Pieter Kooistra (sociocratische besluitvorming in de economie met een basisinkomen voor iedereen) en Sybout Jager (tegen de vrijemarkteconomie in een "Wereld zonder grenzen") een warmer pleitbezorger kunnen vinden dan in professor Huizer?

Ir. Tomas Vanheste (28 jaar) trekt in zijn artikel het wetenschappelijk karakter van de bewijsvoering van Rupert Sheldrakes theorie van de morfische velden in twijfel. Hij gaat daarbij kennelijk van een ander *paradigma* van wetenschap uit dan deze. De holistische wetenschap probeert de kloof te overbruggen tussen objectieve wetenschappelijke en subjectieve persoonlijke ervaring door van waarschijnlijkheidshypothesen uit te gaan na vele experimenten. Sheldrake meent, dat het veldconcept in moderne vorm het aloude concept van de ziel die de werkelijkheid doortrekt, terugbrengt in de fysica. Hij geeft zelf toe, dat zijn wetenschappelijke theorie over dergelijke metafysische problemen eigenlijk geen uitspraak kan doen.

Het begrip *paradigma* wordt uitgebreid behandeld in het artikel "Lichaam en geest - een nieuw *paradigma*" van Hein van Dongen (39 jaar). In dit artikel gaat hij in op de suggestie van verschillende auteurs als zou er een nieuwe benadering, een nieuw *paradigma*, ontstaan van het vraagstuk van lichaam en geest, dat deel uitmaakt van het gedachtegoed van New Age. Dat daarin vaak geheel van de wetenschap afwijkende definities van deze (cursief gedrukte) begrippen worden gehanteerd, maakt acceptatie in die kring echter moeilijk.

Van Dongen haalt Th.S Kuhn *The function of dogma in scientific research* (1963) en *The essential tension. Selected studies in scientific tradition and change* (1977) aan om na te gaan wat eigenlijk onder 'normaal wetenschappelijk onderzoek' moet worden verstaan. Kuhn komt hierin tot de bevinding, dat dit bestaat in het steeds verder geleiden en specificeren van het onderhavige paradigma, waaronder hij verstaat: voorbeelden van succesvolle praktijken en een 'disciplinaire matrix', een gemeenschappelijk ingenomen standpunt in disciplines over de te onderzoeken elementen. Zó gezien bezit de 'normale' wetenschap altijd een behoudende attitude. Kuhn noemt haar zelfs in het eerstgenoemde werk 'dogmatisch, autoritair en *narrow-minded*' en zegt van haar, dat ze leidt tot een tijdelijke '*closing of the mind*', die ervoor zorgt, dat de wetenschapper eigenlijk geen '*explorer of the unknown*' meer is, maar eerder iemand die het bekende preciseerd. Er blijven bij wetenschappelijk onderzoek altijd verschijnselen bestaan, die met het 'paradigma' moeilijk kunnen worden benaderd of verklaard. Kuhn noemt deze verschijnselen 'anomalieën'. Het komt voor dat deze 'anomalieën' een 'paradigma' geheel of

gedeeltelijk gaan vervangen. Een voorbeeld hiervan is het verlaten van het wereldbeeld van Ptolomeus ten gunste van dat van Copernicus.

Het 'holisme' bevat een waardevolle compensatie voor de neiging in de wetenschap thans om de werkelijkheid in te delen met de categorieën objectief en subjectief. Een eventueel door het holisme veroorzaakte 'paradigmaverandering' zal echter volgens Kuhn hooguit kunnen leiden tot meer kennis over de wereld, maar zeker niet tot een ondubbelzinnige beschrijving van de waarheid. Die laatste stelling van Kuhn, die berust op het ontbreken van een neutrale observatietaal, wordt in New-Agegeschriften meestal verzwegen. De auteur besluit dan ook met te zeggen, dat we ook bij de lichaam-geest-problematiek geen oplossing hebben, maar aangewezen blijven op "gewone menselijke eigenschappen als verwondering, tolerantie, zorgvuldigheid en openheid" in plaats van op "hoogdravende en arrogante filosofische stellingnames" (blz.174).

Dr. Bart van Steenberg (56 jaar) stelt aan het slot van zijn artikel "Het holisme als antwoord op het postmodernisme" de vraag: Groeien wij toe naar een samenleving en cultuur, waar meer samenhang en verbondenheid is of wordt onze wereld steeds meer gefragmenteerd en pluriform? Vanuit zijn analyse als socioloog komt het hem voor, dat de middelpuntvliedende krachten sterker zijn dan de middelpuntzoekende. De eerste zijn afkomstig van het postmodernisme, de laatste van het holisme. Hij gaat uitvoerig in op beide stromingen, die een reactie zijn op een verschillend geïnterpreteerde moderniteit. Beide verwerpen het ideaal daarin van een rationeel geplande werkelijkheid. Met dit verschil, dat holisten dit doen vanuit het organisch groeiende en de postmodernen vanuit de spontaniteit en het ongeremde denken en leven. Beide zijn aanhangers van de chaostheorie, maar leggen ook daarbij een ander accent. Voor de holisten kan uit de chaos een nieuwe orde voortkomen (vgl. Ilya Prigogine e.a. *Order out of chaos* - 1984). Voor de postmodernen is de maatschappij inherent chaotisch, dus goed, want een waarborg voor vrijheid en ontplooiing van het individu. Uitgaande van de verschillen kunnen we spreken van een holistisch paradigma - dat gekenmerkt wordt door de trits verbondenheid, dynamiek en zingeving - en een postmodern paradigma, dat te omschrijven valt met termen als deconstructivisme, pluriformiteit, diversiteit, heterogeniteit, pluralisme, openheid en cultuurrelativisme. Het is de stroming van 'de kleine verhalen', m.a.w. 'laat honderd bloemen bloeien'.

De schrijver is met ons bezorgd over de ontwikkeling, want: "Hoe interessant het postmoderne denken ook is en hoezeer te erkennen valt, dat het postmodernisme de tijdgeest goed lijkt aan te voelen, maatschappelijk en cultureel lijkt het geen verbetering of vooruitgang. De grootste zwakte ervan is de teloorgang van het utopisch elan, het wegvallen van iedere inzet voor een betere samenleving, je niet meer uitleveren aan een groot ideaal" (blz.187).

Dr. J.L.F Gerding (49 jaar) betoogt in zijn artikel "Lichaam en geest in de parapsychologie", dat de uitkomsten van het parapsychologisch onderzoek aansluiten bij het gedachtegoed van New Age. In de parapsychologie komen namelijk onbekende en nog veel te weinig onderzochte menselijke potenties aan de orde, die behalve met parapsychologie onlosmakelijk verbonden zijn met onderzoek op het gebied van veranderde bewustzijnstoestanden, transpersoonlijke psychologie en niet-westerse opvattingen over bewustzijn en mystiek. In het licht van parapsychologisch onderzoek - Gerding beschrijft een aantal proeven in het psi-onderzoek van paranormaal waarnemen en paranormaal bewegen (psychokinese) - lijkt het lichaam-geest-dualisme een kunstmatige scheiding. Paranormale verschijnselen zijn aanleiding om lichaam en geest te zien als één werkelijkheid.

Drs. Chris Doude van Troostwijk (33 jaar) voert de noëतिक, de kennisleer, van de filosoof Immanuel Kant en diens kritiek op Swedenborgs *Arcana coelestia* op voor een kritische beschouwing van Jon Klimo 'Channeling, een onderzoek naar het ontvangen van mededelingen uit paranormale bronnen' (1987). Hij onderschrijft Kants conclusie, dat het best mogelijk is, dat bepaalde mensen een spirituele gevoeligheid hebben om met 'de republiek der geesten' te communiceren. Maar hij vraagt zich met zijn beroemde voorganger af, of deze mensen ook in staat zijn dit 'onmiddellijke contact' weer te geven. Mediamieke personen kunnen immers niet anders dan impulsen van elders 'vertalen' in voor hen en anderen herkenbare beelden en woorden. Daarbij treedt waarschijnlijk onherroepelijk vermenging van inbeelding en fantasie op, wordt kennis van de geestelijke wereld, wat Kant *Erdichtungen* noemt, die zich nog niet onder een *den meisten Menschen einstimmiges Gesetz der Empfindungen* laten voegen. Hij is het dus niet eens met New-Age-auteurs die in de kwantummechanica het paradigma menen te hebben gevonden, dat de grenzen opheft tussen subject en object, tussen materie en geest en op grond daarvan menen dat Kants noëतिक achterhaald is.

Dr. Dorothea Frank (48 jaar) tenslotte onderzoekt vanuit de wetenschap de taal in New Age. Haar conclusie is o.a.: Voor het functioneel begrijpen van taal moet bij de gesprekspartners een bepaalde instelling aanwezig zijn, een soort positieve vooronderstelling. De verwachting van een zinvolle bijdrage van de ander maakt het pas mogelijk de zin van de bijdrage te begrijpen.

MENSHEID HEEFT RAMPEN BROODNODIG-
De troostende filosofie van Sybout Jager
Milco Aarts

*Steeds vaker worden we opgeschrikt door berichten over rampspoed. Oorlogen jagen kansloze mensen in wrakke schepen de zee op. En dan de gaten in de ozonlaag plus het dreigende tekort aan drinkwater; ze zullen hun tol eisen. Wellicht komt er malaria in Nederland. Eén ding lijkt steeds duidelijker: het zal nooit meer worden zoals het was. Mensen maken zich zorgen en vragen zich af wat voor wereld het zal zijn, die we aan onze kinderen en kleinkinderen nalaten. Voor Sybout Jager zijn de rampen van de toekomst broodnodig. De mensheid moet nog door diepe dalen, maar we halen de top, zo schrijft hij in zijn levenswerk *Wereld zonder grenzen*. Een troostende filosoof ontvouwt zijn glorieuze visie, geformuleerd "op de rug van een cherubijntje".*

Grouw, zaterdag 18-5-1996

Hij is 86 jaar oud en eigenlijk verlangt hij heel erg naar de geur die een weiland kon afgeven in de zomers van zijn jeugd. De geuren van vroeger, toen soepgroenten nog soepgroenten waren en het hele huis ernaar rook, ze zijn verdwenen. "Ik ken die geuren nog zo goed en al die smaken, u niet, u bent daar te jong voor", zegt hij en dat spijt hem oprecht.

Op een kastje in zijn kamer staat een certificaat, zijn eigen ridderorde: "Oorkonde voor de allerliefste opa van de wereld wordt uitgereikt aan Sybout Jager". Maar de man, die in Grouw in een huisje met oranje vitrage woont, is beslist meer dan een lieve opa met weemoed. Het zijn zijn gedachten die ons de reis hebben doen ondernemen, het is zijn in 1992 gepresenteerde boek *Wereld zonder grenzen*. In kleine kring met bewondering ontvangen door niet de minsten. Wijlen professor Jan Tinbergen, de Nobelprijswinnaar economie, kreeg het eerste exemplaar uitgereikt. Hij toonde zich onder de indruk. Maar het grote publiek bleef onbekend met de pennenvruchten van de Denker van Grouw. "En dus timmer ik nog steeds aan de weg. Het heeft wat raars, dat ik als ouwe man me gedwongen voel zoveel mogelijk reclame voor mezelf te maken. Ik geneer me soms ook lichtelijk hoor, dan lopen de zweetdruppeltjes zo over mijn gezicht, maar ik moet. Ik heb namelijk iets te melden dat ook de groten van deze aarde meer inzicht kan geven in de huidige crisis. Nu heeft iemand het TV-programma *De Stoel* geschreven om me aan te melden. Het is zo'n programma waar zonderlingen aan het woord komen." Haalt licht verongelikt zijn schouders op: "Nou ja, het moet maar."

Het moet maar voor een betere wereld, want door alle oorlogen, misère en menseelijke wreedheid heen, worstelt de mens zich toch naar een harmonieuze toekomst, weet Sybout Jager. Stellig en in uiterst verzorgd Nederlands: "Dat baseer ik op 15 miljard jaar evolutie. Ooit begon het allemaal met helium en waterstof die in het heelal samenkwamen. Er ontstonden nevels, melkwegstelsels, sterren en materie.

De aarde ontstond en uit de aarde het leven. Eerst heel eenvoudig, toen van één cel naar meer cellen, naar de chimpansee, naar de mens. De evolutie laat zien, dat we als levende organismen naar een steeds hoger peil klimmen. Als je dat koppelt aan onze aangeboren overlevingsdrang, is er hoop."

Het Kwaad

Zijn boek, 151 pagina's dik, beslaat de gehele evolutie. In heldere bewoordingen hekelt Jager de rol van de godsdienst, schildert hij de agrarische en de industriële revolutie en wijst hij de vrijemarkteconomie aan als dé grote boosdoener, de oorzaak van Het Kwaad.

We zitten in zijn schemerige woonkamer, alles keurig aan de kant, en Sybout serveert koffie en koek. Hij wijst naar de straat waar hij deze week de waanzin van onze huidige economische organisatie weer eens aan zich voorbij zag trekken. "Het is slechts een kwestie van kijken en je komt vanzelf tot de conclusie dat we vreemd leven. Een paar dagen geleden reed er een vrouw hier de straat in met een grote auto. Ze stopte een paar huizen verder, deed de achterklep open en haalde er een tasje met boodschappen uit. Klep dicht, vrouw uit beeld. Tja, denk ik dan, voor het halen van die boodschappen gebruikt ze een machine van ik schat 1500 kilo met een motorvermogen van over de 100 PK. Die vrouw is niet uniek, heel veel mensen doen dit op deze manier. Ergens lijken me de verhoudingen een beetje zoek."

Hij is constructeur geweest bij Werkspoor Diesel, een technisch beroep, waarin hij altijd bezig was met oorzaak/gevolg. Zijn wieg stond bijna tegen die van de technische revolutie, die eveneens begin deze eeuw begon. Geboren en getogen in Amsterdam oefende hij net zijn eerste pasjes toen de eerste vliegtuigmachine de stad over vloog. "Ik kan me nog herinneren dat ik al heel vroeg begon na te denken over de wereld. Ik was dol op sterren en wilde alles weten van de kosmos. Bij mij thuis werd ook veel gepraat over maatschappelijke aangelegenheden. Toen ik acht was, ging ik me afvragen wat er schuil ging achter de begrippen dood en leven en hoe het mogelijk was, dat alles is zoals het is."

Hij heeft veel gedacht en gelezen voor hij zelf begon te schrijven, zo rond zijn tachtigste, van constructeur naar filosoof. Hij kwam erachter dat elke cel in ons lichaam zijn eigen geheugen heeft en zelfs kan leren. "Wanneer ik cello speel, moet ik niet gaan nadenken over alle vingerzettingen. Dan zou ik niet meer kunnen spelen. Mijn vingers hebben hun eigen geheugen."

En dat geheugen wordt weer doorgegeven aan nieuwe borelingen. "Dat verklaart het bestaan van wonderkinderen die op hun derde al hele partituren spelen of de meest ingewikkelde wiskundige modellen oplossen. Deze observaties vertellen me dat de cellen niet alleen een eigen geheugen hebben en leergierig zijn, maar ook

dat ze een eeuwig, steeds vernieuwend leven hebben. Er moet dus sprake zijn van reïncarnatie."

En er moet sprake zijn van een ordenende macht, zo schrijft hij in zijn boek. Want bouw je een kathedraal en laat je het onderhoud achterwege, dan houd je uiteindelijk een ruïne over. "Bij de mens is dat niet zo. In ruim tienduizend jaar - ofwel 300 generaties - zijn we van nomaden die met tien, twintig man leefden, burgers geworden die samenleven in geordende staten, soms verenigde staten; samenlevingen van miljoenen en dat gaat vaak heel goed. De mens leert snel. Toen ik jong was, was heel Afrika nog oerwoud. In slechts drie generaties zijn er heel moderne steden ontstaan. Er is kennelijk een creatieve, ordenende macht in ons."

Sybout Jager praat met een breekbaar soort enthousiasme, als iemand die het heel goed voorheeft met de mensheid en daarom een oplossing heeft bedacht. Iemand die in zijn brandende ijver om de wereld te redden een paar valkuilen over het hoofd zag. Wat anders te denken van de wreedheden en oorlogen in voormalig Joegoslavië, Liberia en al die andere brandhaarden in de wereld. Wellicht dat de zichzelf verbeterende cellen daar in de war zijn, werpen we Sybout Jager beleefd tegen, ietwat bezwaard om zijn droom aan diggelen te slaan. Niets blijkt minder waar.

Tweedeling

Jager glimlacht: "Het zijn niet zozeer de cellen die in de war zijn alswel de samenlevingen waarin die conflicten zich afspelen. Die zijn uit balans. Er is sprake van tweedeling: de bezitters en de bezitlozen. Niets nieuws trouwens: je ziet dat al gebeuren op het moment dat de mens te maken kreeg met de agrarische revolutie. Als een aap een boom ziet, gaat hij kijken of er lekkere vruchten in hangen. De mens gaat verder, die ziet dat de boom voortkomt uit een zaadje en dat je die zelf kunt planten. Je kunt de natuur je laten helpen. Aan het begin van de agrarische revolutie stichtten we nederzettingen en het leven veranderde. Hielden de nomaden, die we eerder waren, elkaar in leven zonder persoonlijk bezit, nu gingen mensen grond en vee in eigendom houden en ontstonden er bloedige gevechten."

"Kijk, geweld is nooit uit te sluiten, kan ook niet want het is een aangeboren eigenschap. Je hebt agressie nodig om je een plaats te verwerven in het leven. Zo zullen wolven onderling vechten om het leiderschap in de roedel. Alleen, op het moment dat de wolf zich gewonnen geeft, zal hij zijn hals naar de winnaar draaien. Hij is dan verschrikkelijk kwetsbaar, een beet is direct dodelijk, maar de winnaar zal niet toehappen. Wel schudt hij met blikkerende tanden zijn kop alsof hij zijn prooi al in de bek heeft, maar hij zal zich terugtrekken. Hij krijgt namelijk een onbedwingbare behoefte een plasje te doen. De rangorde is bepaald, de rust in hun samenleving hersteld."

"Doden hoort trouwens wél bij het leven; zo heeft Onze Lieve Heer dat bepaald. Alleen niet tussen soortgenoten. De voedselketen is een goed voorbeeld: de een vreet de ander op. Het gebod 'Gij zult niet doden' is dan ook pure onzin. In de Tweede Wereldoorlog was ik gelegerd bij de Afsluitdijk. Had ik toen Duitse huisvaders voor mijn loop gekregen, dan had ik op ze geschoten. Winston Churchill, toch bepaald geen pathologisch moordenaar, gaf bevel om tijdens de oorlog Duitse steden te bombarderen. Hij wist dat duizenden burgers erdoor zouden sterven. Die stap is alom gezien als gelegaliseerd doden. Wat ik wil zeggen, is dit: het doden van soortgenoten komt slechts voor als het evenwicht in de samenleving ernstig is verstoord. Vandaar ook dat de mens een aangeboren behoefte heeft in een geordende samenleving te wonen; wederom een hoopvolle eigenschap."

Troep

Tijd voor de lunch, besluit Sybout Jager na een blik op zijn horloge. We worden naar de tafel gedirigeerd waar wijn en spijzen wachten. Elke dag nog kookt hij voor zichzelf. Goede, voedzame maaltijden, hoewel het hem steeds zwaarder valt om de juiste ingrediënten te vinden. Hoofdschuddend: "De schappen in de supermarkt buigen door van alle troep. Er is zoveel rotzooi op de wereld, zoveel mensen verdienen hun kost met het produceren van ellende, met het opbranden van onze grondstoffen en energie."

We kunnen kiezen uit drie soorten Franse kaas, zalm, gerookte paling en gerookte en gekookte tong, alles piekfijn verzorgd door de onvermoeibare 86-jarige. Het smaakt dan wel niet meer zoals het ooit deed, maar lang staan we daarbij niet stil, want de reis gaat verder. Glunderend achter zijn brillenglazen wijst hij op een roze engeltje dat aan een lamp hangt: "Heb ik gekocht van een jongen die aan de deur kwam. Hij zei dat hij student was. Een heel aardige jongen. Ik heb er een praatje mee gemaakt. Intelligent, beleefd en geestig. Hij zei: je moet dat engeltje inspuiten met haarlak, dan is het voor eeuwig. Toen keek ie naar mijn kale kop en zei hij: 'U heeft zeker geen haarlak?' Hahaha..."

Het is niet zomaar een engeltje. "Toen ik mijn boek presenteerde, heb ik er een verhaaltje bij verteld. Ik heb gezegd dat ik op de rug van een cherubijntje, een engeltje, de wereld ben overgevlogen om te kijken hoe het er was. Vroeger had je dit gedichtje: Cherubijntje/ zalig kijndje/ van omhoog/ die de ijdelheden/ hier beneden aanziet/ met een lodderoog. Lodderoog betekende dat het een onafhankelijke kijk had op het leven. Mijn engeltje kon nog meer, namelijk terug in de tijd. Eigenlijk is mijn boek dus geen filosofisch werk, maar een spannend reisverhaal."

Met een *happy end* vragen we hem. De glimlach wijkt voor twijfel. "Ik wil daar niet te makkelijk op antwoorden. Ik zie behoorlijke rampen in het verschiet, maar daaruit durf ik juist hoop te putten. Rampen zijn nodig om de mensen wakker te schudden, ze te laten zien dat we de grenzen overschreden hebben. Neem

bijvoorbeeld de Derde Wereldlanden, ze hebben enorme rijkdommen aan grondstoffen, maar ze hebben niet de middelen om ze te exploiteren. We geven ze wel ontwikkelingshulp, maar dat komt terug met woekerrente. Bij de Westerse hulp moet ik altijd denken aan een insect dat een rups een steek geeft. Hij doodt de rups niet, hij verlamt hem slechts opdat zijn jongen zo van vers voedsel zijn voorzien. Ook Rusland kent momenteel veel problemen. De geleide economie is failliet, de ideologie, zoals zoveel andere ideologieën, gestorven. Mensen zijn er wanhopig op zoek naar hun identiteit."

Toch heeft juist Rusland de goede voedingsbodem voor een nieuwe economie, voorziet Sybout Jager, evenals trouwens de Derde Wereld, want die heeft niets meer te verliezen. "Het Westen poogt nu wel met man en macht om de vrije-markteconomie naar het Oosten te brengen, maar dat zal mislukken. Ook daar ziet men heus wel in dat de verwoestende vrije-markteconomie op sterven ligt. De politici hier realiseren zich dit nog niet, zijn slaafs aan het economische dictaat. Zoals de Franse staatsleider Charles de Gaulle ooit zei: 'Een wezenlijke verandering in de samenleving gebeurt pas na een proces van verrotting'. Nou, de geur van verrotting begint inmiddels merkbaar te worden. De walgelijke overdaad, het uitputten en vernietigen van de natuur, de misdaad, de slumps, ze zullen uiteindelijk niet meer daarvoor kiezen."

Goochelt weer een voorbeeldje tevoorschijn: "Stel dat alle wereldburgers gaan autorijden zoals wij dat doen. Berekeningen leren dat de biosfeer binnen zes weken totaal vergiftigd zal zijn. Het kan nog drie generaties duren, maar we gaan toe naar een nieuwe economie waar producten worden getoetst op hun bruikbaarheid en op hun schadelijkheid voor de mens. We gaan toe naar een samenleving waaruit de haast is verdwenen en de natuur gerespecteerd wordt", stelt Sybout Jager na zes uur praten zo fris als een hoentje vast. "Waarom zo optimistisch? Kijk naar de evolutie. De mens wil zich verbeteren, hij wil overleven. Dat zit in ons... Wilt u nog een glaasje wijn?" (Uit: *De Telegraaf* 18-5-96)

GEWELD IN HET LICHT VAN DE OPKOMENDE GLOBALISERING
gezien vanuit een teilhardiaans perspectief
door dr. Mervyn Fernando¹

Geweld legt een zware druk op het geweten en het bewustzijn van de mens van onze tijd. Niet, dat het in enige andere periode van onze geschiedenis afwezig is geweest. Geenszins. Het lijkt erop, dat de menselijke natuur meer nog dan de fysische natuur belust is op het gebruik van tanden en klauwen. Het kan echter niet worden ontkend, dat het geweld in omvang zowel als in intensiteit in ónze dagen een nieuw hoogtepunt heeft bereikt. Dit is ongetwijfeld deels te wijten aan het simpele feit van de grote bevolkingstoename in de laatste decennia, en deels - mede als een logisch gevolg daarvan - aan de mogelijkheden en gelegenheden tot geweld en aan de zwaardere, vaak dodelijke wapens en vernietigingsmiddelen, die de mens door de wetenschap en de technologie in handen kreeg.

Mijn eigen land, Sri Lanka, is de laatste drie à vier decennia in de greep van gewelddadigheden. Vroeger kwamen deze slechts sporadisch voor. Gedurende de laatste tien jaar zijn ze echter in ernst en hevigheid aanmerkelijk toegenomen. Het naburige India wordt geteisterd door conflicten, die voortkomen uit raciaal-etnische en godsdienstige tegenstellingen. Dit is eveneens in meer of mindere mate het geval met een aantal andere landen in Azië, zoals Pakistan, Afghanistan, Bangladesh, Birma, Campuchea en de Filippijnen. India heeft in de afgelopen veertig jaar drie keer oorlog gevoerd met Pakistan en één keer met China. Het conflict tussen de Arabische Staten en Israël was tot voor kort een voortdurende bron van zorg. Irak en Koeweit waren nog maar twee jaar geleden in oorlog met elkaar, waarbij de VS, Europa, Rusland en het Midden-Oosten eveneens betrokken werden. Iran en Irak leverden in de jaren tachtig zeven jaar lang strijd met elkaar. De voormalige republiek Joegoslavië is momenteel letterlijk een bloedbad. Dit geldt ook voor Ruanda en Burundi. Gewelddadige afscheidingsbewegingen zijn ook actief in verscheidenen landen van de Eerste Wereld, zoals in Groot Brittannië, in Canada en in Spanje. En de tweede wereldoorlog en de joodse holocaust liggen nog maar vijftig jaar achter ons.

Hoe is al dit geweld te verklaren in een tijd en eeuw die toch in zoveel opzichten verlicht mag worden genoemd? Meer mensen dan vroeger kunnen thans lezen en schrijven, er zijn meer mogelijkheden voor onderwijs, voor sociaal verkeer, reizen enz. dan vijftig jaar geleden, om nog maar te zwijgen van de verbazingwekkende vooruitgang in alle takken van wetenschap. De weg van het stenen tijdperk en de donkere eeuwen van onwetendheid en bijgeloof om dit te bereiken was lang. Maar

¹ Dr. Mervyn Fernando is de stichter en directeur van het Teilhard de Chardin-Centrum voor Wetenschap, Spiritualiteit en Denken over de Toekomst en van het Subodhi-Institute of Integral Education, Piliyandala, Sri Lanka. Hij schreef dit artikel in 1993 op de Universiteit van California in Santa Barbara, waar hij wetenschappelijk werk verrichtte en gastcolleges verzorgde.

de groei van vrede, harmonie, eensgezindheid en broederschap schijnt omgekeerd evenredig te zijn met die van de civilisatie. Verklaringen en theorieën met betrekking tot al dit raciale en etnische geweld zijn er volop. Er zijn een aantal modellen ontworpen - economische, politieke, sociaal-culturele - om op dit probleem vat te krijgen. Om een recente studie van Jalali en Lipset te citeren²: "De meeste theorieën over het ontstaan van etnische bewegingen in de laatste tijd gaan ervan uit, dat de modernisering daarbij een belangrijke rol speelt. De meningen lopen uiteen ten aanzien van de betekenis van de factoren, die de ontwikkeling en de duur van bewegingen op etnische grondslag veroorzaakten.[...] Een model van het ontstaan van etnische groeperingen, dat de laatste tijd veel opgang maakt, gaat uit van de economische machtsstrijd. De voornaamste argumenten ontleent het aan de ecologische theorieën van Frederick Barth en diens collega's [...] Het economisch model heeft echter ook zijn zwakke kanten."

Al deze verklaringen en modellen zijn gebaseerd op de directe en - zoals ik het zou willen noemen - 'fysische' oorzaken van etnische conflicten. Wat de these van Teilhard de Chardin over het fenomeen geweld zo speciaal en zo verschillend hiervan maakt, is, dat deze het geweld om er enige structurele zin aan te geven, opneemt in de langetermijnvisie van een holistische, 'metafysische', of liever, 'ultrafysische' beschouwing. Zoals Viktor Frankl zo scherp heeft laten zien: men kan niet leven zonder zingeving; wij zijn mens, omdat wij vragen naar de zin van ons bestaan. Heeft het wijdverbreide geweld in de wereld van vandaag enige zin? Is het alleen maar een zinloze episode in de totale zinloosheid van het menselijk bestaan, zoals een aantal existentialisten ons met hen willen doen geloven? Of speelt het een bepaalde rol voor de toekomst van de mensheid op haar weg voorwaarts naar een volgende trap in de evolutie? Dit zijn niet louter speculatieve vragen. Zij raken de mens in hoofd en hart, in al zijn vezels. Ons standpunt en onze motivatie tot handelen zullen afhangen van onze kijk op deze kwestie. Ik kan mij geen dynamischer en uitdagender visie hierop voorstellen, dan die welke Teilhard ons aanreikt.

Voor Teilhard is de hele werkelijkheid in evolutie. Met andere woorden: het heelal bevond zich altijd in een proces van op- of vooruitgang van het eenvoudige naar het complexe, is dat nog steeds en zal dat in toenemende mate ook in de toekomst zijn. Grofweg kunnen we constateren dat het rijk van de levende planten complexer is dan dat van de 'niet-levende' mineralen; de dierenwereld op haar beurt is complexer dan die van de planten, en tenslotte: de wereld van de mens is complexer dan die van van de dieren.. Elk van deze werelden vertegenwoordigt een hogere graad van complexiteit. Dit is zeker geen originele, wereldschokkende waarneming. Wat wèl origineel is, is het feit, dat Teilhard in zijn werk een relatie

² *Political Science Quarterly*, passim Vol. 107, No. 4

legt tussen deze complexiteit en het bewustzijn, het verband legt tussen deze twee en vaststelt, dat de één een functie is van de ander.

We kunnen dit beter begrijpen als we even bij het verkeerde eind beginnen, om zo te zeggen bij het einde van het proces in plaats van bij het begin. Zoals we al eerder vaststelden, staat de mens in de evolutie aan het eind van de lijn van complexiteit: hij is het meest complexe wezen dat tot dusver op het toneel is verschenen. Bij deze uitspraak wil ik even stil blijven staan om Teilhard de la Chaire de gelegenheid te geven uit te leggen, wat hij bedoelt met complexiteit. In zijn woorden is het "de kwaliteit die dingen bezitten van te zijn samengesteld a) uit een groot aantal elementen, b) die onderling zeer strak georganiseerd zijn [...]. Er is dus geen eenvoudige veelheid, maar een georganiseerde veelheid. Niet eenvoudigweg complicatie, maar gecentreerde complicatie."³

Vervolgen we de hoofdlijn van ons betoog, dan stellen we vast, dat de mens in de evolutie tot dusver staat aan het eind van de lijn van bewustzijnsontwikkeling. Hij heeft van alle schepselen de grootste bewustzijnskracht. De mens is het enige schepsel, dat zich bewust is van zijn eigen bewustzijn: in hem keert het bewustzijn terug naar zichzelf en wordt daarmee denkend (reflecterend) bewustzijn.

Als we teruggaan in de tijd vinden we op het niveau van het dier een dienovereenkomstige relatie: een (in vergelijking met de mens) lagere trap van bewustzijn gaat samen met een lagere graad van bewustzijn, enz. Dit is de befaamde wet van Teilhard van complexiteit/bewustzijn. Hij stelt, dat er in het hele verloop van de evolutie een sterke overeenstemming bestaat tussen complexiteit en bewustzijn. De maat van complexiteit is de maat van het bewustzijn, of - anders gezegd - bewustzijn is een functie van complexiteit. Het bewustzijnsaspect van een schepsel is zijn 'binnenkant', die het resultaat is van zijn structurele complexiteit, zijn 'buitenkant'. Afdalend van het niveau van de mens zien we afnemende graden van bewustzijn corresponderen met afnemende graden van complexiteit tot aan de anorganische materie van moleculen en atomen. Op dat lage niveau is het bewustzijnsaspect zo zwak, dat het niet kan worden waargenomen. Tussen eenvoudige anorganische materie aan de ene kant en de mens aan de andere kant ligt een wijduitwaaierend, ononderbroken spectrum van complexiteit/bewustzijn.

Nu is de cruciale vraag: En hoe staat het met de evolutie van de mens? Stopt het evolutionaire proces bij de mens of liggen er andere trappen in het verschiet. Dit was inderdaad hetgeen Teilhard voornamelijk bezighield: afgaan op aanwijzingen die de oorsprong van de mens gaf en vooruitkijken naar de toekomst. Geen

³ Teilhard de la Chaire *De toekomst van de Mens*, Bibliotheek Teilhard de la Chaire (BTdC) dl. 7 - blz. 118, Uitgeverij Het Spectrum 1969

wonder dat de moderne mens zich door Teilhard voelt aangesproken, bezorgd als hij is over de toekomst met haar zowel boeiende als beangstigende aspecten.

Om het denken van Teilhard over de toekomst van de mens te begrijpen dienen we ons allereerst ten volle de consequenties te realiseren van het verschil tussen de mens en wat aan hem voorafging in het evolutionaire proces, het verschil dat 'denkend bewustzijn' uitmaakt. Een wezen dat zich van zichzelf bewust is, wordt door dat feit alleen een vrij centrum van actie en receptie, met de mogelijkheid deze activiteiten te onderscheiden, te analyseren en te beheersen. Zoals Teilhard zegt wordt "het wezen, dat het object is van zijn eigen reflexie als gevolg van diezelfde reflexie in een flits in staat gesteld om zichzelf op te tillen naar een nieuwe sfeer. In feite is er een andere wereld ontstaan. Abstractie, logica, beredeneerde keuzes en uitvindingen, wiskunde, kunst, metingen van ruimte en tijd, liefdestwijfels en liefdesdromen - al deze activiteiten van innerlijk leven zijn niets anders dan het gistingsproces van het nieuwgevormde centrum, dat in haar uitbarstingen op zichzelf wordt teruggeworpen [...] Omdat wij reflecterende wezens zijn, verschillen wij niet alleen bv. van dieren, maar zijn we geheel anders. Het is niet louter een graduele verandering, maar een verandering van aard, als gevolg van een veranderde toestand." ⁴

Vanwege dit cruciale verschil kan de evolutie van bewustzijn niet op dezelfde wijze verlopen in de mens, in de noösfeer dus (de sfeer van de geest) als het geval was in de biosfeer. Er is een radicaal nieuw element ten tonele verschenen, dat een beslissende rol in de verdere ontwikkeling gaat spelen. Teilhard toont aan, dat gedurende de miljoen jaren dat er van menselijk leven op aarde kan worden gesproken de menselijke soort zich niet in ver uiteenlopende groepen heeft verspreid, zoals dat een trap lager onder soorten uit het dierenrijk gebeurde. De menselijke soort heeft hoe dan ook een bepaalde biologische homogeniteit weten te bewaren. In Teilhards eigen woorden: "Bij alle verspreiding, die in elk andere fylum van meet af zou hebben geleid tot splitsing in verschillende soorten, bleef de menselijke groep bloeien als een gigantisch blad waarvan de nerven - hoe verschillend ook - steeds zijn samengevoegd tot één gemeenschappelijk weefsel."⁵ De menselijke soort heeft met toelating van een diversiteit aan rassen, culturen enz. de aarde bedekt met een gaaf menselijk vlies. Zoölogisch gesproken is de mens de enige soort, die in staat is gebleken deze eenheid, de mensheid, te bereiken.

Contact en interactie tussen individuele eenheden van bewustzijn (bv. individuele personen) en tussen collectieven en sociaal-culturele groeperingen leveren díe

⁴ Teilhard de Chardin *Het verschijnsel mens*. Vertaald uit *The Phenomenon of Man* Harper & Bros, 1959, pg. 165

⁵ Teilhard de Chardin *The Phenomenon of Man*, Harper & Bros, 1959, p. 241

psychische infiltratie en wederzijdse doordringing op, welke het psychosociale aspect verbreiden en versterken. Toenemende uitwendige ordeningen van personen en volkeren scheppen voortdurend rijkere concentraties van inwendige energie. En gek genoeg speelt de bolvorm van de aarde in dit proces een vitale rol. Dit geometrische feit brengt mensen noodzakelijkerwijs dicht bij elkaar, zowel fysiek als psychisch, doordat veelvuldiger en inniger interactie tussen personen en groeperingen onvermijdelijk het gevolg zijn van een uitbreidende populatie. Aanvankelijk, en duizenden jaren lang, stond niets de verspreiding van de mens in golven over het oppervlak van de aarde in de weg. Waarschijnlijk is dit één van de redenen, waarom de sociale ontwikkeling bij hem zo traag verliep. Vanaf het neolithicum, het jongere steentijdperk, begonnen deze golven (zoals we gezien hebben) naar zichzelf terug te vloeien. Daar alle beschikbare ruimte bezet was moesten de bewoners inschikken. Zo zijn we eenvoudig als gevolg van vermenigvuldiging in de loop van vele generaties stap voor stap terechtgekomen in de huidige situatie en vormen we met elkaar een nagenoeg dichte massa van mensgeworden substantie." ⁶

Hier komen we aan het kardinale punt. Als het proces van evolutie een psychosociale wending heeft genomen, moet de wet van complexiteit/bewustzijn ook op dat vlak werken. Wat thans bezig is te groeien in complexiteit is niet de somatische (lijfelijke) structuur van het individu, maar het 'soma' (lichaam) van de mensheid.

We zien dit voor onze eigen ogen gebeuren als we kijken naar de snelheid waarmee voortdurend schakelingen en verbindingen tot stand gebracht worden tussen de ene persoon en de andere, tussen gezinnen, groepen, culturen, volkeren over het gehele aardoppervlak. Enorme afstanden worden hierbij overwonnen via het uitgestrekte netwerk van een wirwar aan communicatielijnen, die in onze moderne wereld worden benut - van het eenvoudige postale systeem tot de meest geavanceerde *high-tech*-systemen van satellietverbindingen voor radio en TV, de massamedia en internet. Dit alles is toegenomen door een dienovereenkomstige snelle groei van het reis- en transportverkeer. De fantastische ontwikkeling van reis- en communicatiemogelijkheden in deze eeuw heeft de aardbol letterlijk verkleind en daarmee een gedrang laten zien van mensen en volkeren, die elkaar in hun almaar groeiende populatie steeds meer 'ongemakkelijk' op de huid komen te zitten. Het web of netwerk van reis- en vervoersvoorzieningen en communicatie is voor de mensheid wat het zenuwstelsel is voor het lichaam van de individuele mens.

Geheel volgens het uitgangspunt van Teilhard moet deze toeneming in complexiteit in de externe sociale ordening aanleiding geven tot groei van het interne

⁶ *ibid.* p. 240

bewustzijn. Valt het te ontkennen dat de samenballing van de menselijke massa - zoals hierboven aangegeven - volkeren en culturen die tot dusverre een betrekkelijk geïsoleerd bestaan leidden, heeft geworpen in een onontwarbaar net van allerlei interacties: sociale, commerciële, culturele, politieke? En dat daardoor de temperatuur, ofwel de intensiteit van het geïncorporeerde bewustzijn steeg? Wat we gewaarworden is - positief gezien - een mensheid die met zichzelf wordt geconfronteerd doordat zij als het ware psychosociaal wordt ingevouwen, het ontstaan van zoiets als een planetaire collectivisatie.

In Teilhards eigen woorden: "We worden geconfronteerd met een geharmoniseerde verzameling van bewustzijn, het equivalent van een soort suprabewustzijn. Het is zoiets als een aarde, die wordt ingesloten in één denkende envelop om als het ware functioneel één enkele onmetelijke denkkorrel in het heelal te gaan vormen." ⁷

Zoals ik hiervoor al opmerkte, scheppen de ongelooflijke ontwikkelingen in de technologie van het reizen en de communicatie de uiterlijke voorwaarden waardoor de druk groter wordt om te komen tot convergentie, toenadering in de internationale en interculturele gemeenschap. Echter, geheel anders dan in de vóórmenselijke fase van evolutie, zal in de menselijke fase (of noösfeer) op menselijke wijze te werk moeten worden gegaan, namelijk op de wijze van het zichzelf spiegelende bewustzijn. Dat wil zeggen met de wetenschap en samenwerking van de mensen zélf, die immers nu de stuwende kracht zijn van het evolutionaire proces. De mens is - om een treffende uitdrukking te gebruiken die Teilhard ontleende aan Julian Huxley - "de evolutie die zich van zichzelf bewust geworden is". Daarom moet hij zelf evolueren, het doel onderkennen van zijn voortgaande reis. Hoewel het menselijk bewustzijn bij zijn allereerste verschijnen in de staat van *homo sapiens* was bevrijd van de dwang van de materie, zijn er duizenden jaren nodig geweest voor de mens om zichzelf en zijn bestemming te leren kennen. Duizenden jaren waarin het reflexieve bewustzijn langzaam bezit van hem nam, eerst in geïsoleerde groepen, vervolgens in bredere verbanden en nu met grotere intensiteit op wereldschaal. Een grotere psychosociale complexiteit schiept een dienovereenkomstig rijker collectief bewustzijn. De mens wordt thans opgevoerd om uit vrije wil en bewust gehoor te geven aan de 'uitnodiging' van de evolutie. Het is de uitnodiging om te komen tot eenheid en convergentie (samenbundeling, *red.*) zowel op persoonlijk als op mondiaal niveau.

Gegeven deze situatie is Teilhard niet verbaasd door het eerste resultaat van deze oproep. En evenmin is hij verbaasd, dat men wantrouwend, aarzelend en zelfs vijandig reageert op de idee van convergentie. Immers, achter deze reactie gaat de diepgewortelde vrees schuil de eigen identiteit te zullen verliezen. Zoals twee

⁷ *ibid.*, p. 266

vreemdelingen, die bezig zijn een band van vriendschap te smeden, maar moeilijk hun aanvankelijke huiver kunnen laten varen om zich bloot te geven en de ander vertrouwen te schenken, zo moeten ook naties en etnische groeperingen, die voor het eerst met nauwe betrekkingen en contacten over en weer geconfronteerd worden, stellig de vrees voelen hun identiteit te zullen verliezen. Deze huiver kan worden versterkt of afgezwakt door een aantal andere factoren, zoals de relatieve bevolkingsdichtheid, het bezit van voorraden grondstoffen, de aanwezig veronderstelde economische en militaire macht, enz. Drang tot zelfbehoud is het oerinstinct van etnische groepen of naties evenzeer als van individuen. Wordt de eigenheid of het overleven bedreigd, dan stelt dat de sterkste verdedigingsmechanismen in werking, waarvan de aanval of agressie er één is.

Teilhard geeft zich veel moeite om te benadrukken dat in de noösfeer - de sfeer van denken en geest - eenheid niet nivelleert, maar juist differentieert. "De mens mijdt communicatie met anderen, omdat hij bang is, dat hij door (mede)delen afbreuk doet aan zijn unieke persoonlijkheid. Hij probeert te groeien door zichzelf af te zonderen [...], maar juist het tegenovergestelde gebeurt. Wat wij de ander door ons zijn geven, moet ons 'ik' niet in gevaar brengen maar het juist aanvullen." ⁸ Dit principe geldt evenzeer voor groepen als voor de individuele mens. Om Teilhard nogmaals te citeren: "Hier is het belangrijk te noteren, dat, indien waarlijk de eenheid suprapersonaliseert, de collectieve wezenheden (entiteiten, *red.*) waarvan het bestaan en de groei ons beangstigen, zich vormen in de richting die door de evolutie voorzien is.[...] Maar één ding is zeker: wij moeten ondanks onze vrees voortgaan in de richting van 'gehelen'." ⁹

Een zeer opmerkelijk feit dat bij de oorlogen en conflicten van vandaag over het hoofd gezien wordt, is, dat er bijna zonder uitzondering defensieve redenen voor worden aangevoerd. Namelijk de verdediging van het recht op menselijke waardigheid, op vrijheid, landeigendom, gerechtigheid of omgekeerd bevrijding van onderdrukking, uitbuiting enz. In het verleden waren de meeste oorlogen aanvalsoorlogen, die aan de tegenpartij ook als zodanig werden verklaard. Voorbeelden hiervan zijn de golven van koloniale expansie van de kant van Westerse mogendheden, die talloze landen, culturen en volkeren in Azië en Afrika in de 17de, 18de en 19de eeuw aan zich onderwierpen. De sterkste partij zag er geen been in de zwakkere eronder te houden. Maar vandaag de dag vechten volkeren niet zozeer om te veroveren en anderen te overheersen, maar veeleer om zichzelf te bevrijden uit knechtschap en slavernij of zich te verdedigen tegen agressie. Dit betekent zeker niet, dat motieven als hebzucht, eigenbelang en expansionisme in de oorlogen en conflicten van thans volkomen ontbreken. De oerzonde van

⁸ Teilhard de Chardin *De menselijke energie* (BTdC dl. 13, blz. 60); *Human energy*" (Collins, 1969, p. 63)

⁹ *ibid.*, blz. 61 (Collins p. 64)

zelfzucht en egoïsme bederft de menselijke verhoudingen ook nu nog. Dit komt tot uiting in de teugelloze zucht naar macht en rijkdom, die ten koste gaat van de rechten van de mens, de sociale gerechtigheid en vrede. Toch geloof ik, dat deze als zodanig ook steeds beter worden onderkend en dat de weerstand ertegen zowel in gewelddadige als in geweldloze vorm groeiende is. De steeds vaker wereldwijd gehoorde roep om collectieve bevestiging van normen en waarden voor de persoon en de gemeenschap ontmoet echter nog sterke tegenstand van de bestaande gesloten machtsstructuren zowel op politiek, sociaal als op economisch gebied.

Als we uitgaan van het hierboven gestelde, dan is geweld de prijs die de mensheid moet betalen om te komen op een hoger niveau van bewustzijn en convergentie. Het samenkomen van de geesten in een spirituele eenheid is een strijd tegen de bestaande pluriformiteit. Oporganiseren is een proces, dat het hoofd moet bieden aan de noodzakelijkerwijs met lagere organisatieniveaus verbonden vormen van desorganisatie. De groei van elke entiteit gaat gepaard met perioden van betrekkelijke gelijkmatigheid en met overgangen naar nieuwe hogere stadia. Op het moment van overgang vindt een reconstructie van de elementen plaats, gewoonlijk met agitatie en opwinding, zoals water aan de kook moet komen om bij honderd graden Celsius stoom te worden.

Een gepersonaliseerd heelal op weg naar suprapersonalisatie door het samengaan van groeperingen kan niet ontkomen aan de opwinding en verwarring als gevolg van reconstructieve overgangen. Zoals Teilhard zegt: "Om een te worden in zichzelf of om zich met anderen te verenigen moet men veranderen, zich verloochenen, zichzelf geven, en dit geweld dat wij ons aandoen is een deel van onze pijn [...] Elke vooruitgang in de personalisatie moet betaald worden: zóveel eenheid, zóveel lijden. Deze equivalentiebetrekking beheerst alle omvormingen van Geest-Materie."¹⁰

Gaan we uit van een psychomoreel standpunt, dan is geweld de weigering van de mens om positief te antwoorden op zijn evolutionaire bestemming. Zoals eerder werd gesteld: het is pas nu historisch gezien zo, dat de evolutie van de menselijke soort een wending neemt van divergentie naar convergentie, van isolatie naar communicatie. Deze verandering wordt uiteraard gevoeld als een bedreiging. Een bedreiging van de vertrouwde veiligheid van het bekende. Van nu af zijn reacties van wantrouwen en achterdocht begrijpelijk. Maar de mens moet leren, dat het niet het opgeven van zijn veiligheid is, waartoe hij wordt geroepen - dat zou psychologisch onmogelijk zijn - maar dat hij wordt geroepen om de oude veiligheid van omheiningen, grenzen, geweren en bommen in te ruilen voor de nieuwe veiligheid van openheid en vertrouwen in banden en relaties, wederzijdse steun, broederschap en liefde. Deze vorm van veiligheid is exact het tegenovergestelde

¹⁰ *Ibid.*, blz. 61 (Collins, p. 63)

van de oude: het is een veiligheid, die gevonden wordt in en met de ander en niet in de eigen persoon door anderen buiten te sluiten. Dit is de veiligheid die correspondeert met convergentie, eenheid en gezamenlijkheid.

Maar zoals Hourani zegt: "Teilhard zag de moeilijkheden waarvoor de wereld staat [...] Als de krachten van convergentie toenemen, worden ze tegengewerkt door sterke tendensen om de oude heersende machten in een onverenigd wereldbestel te versterken. Een wereldbestel, dat vooral wordt gedragen door de bekende wereldbeschouwingen die berusten op concurrentie en wedijver [...]. Inspanningen vanuit die geest zijn naar de mening van Teilhard onmogelijk langer vol te houden en zullen spoedig ruim baan moeten maken voor nieuwe opmerkelijke afspraken over een volgende vereniging, die de identiteit en de authenticiteit van een ieder moet waarborgen." ¹¹

We dienen ons dan ook te realiseren, dat geweld - hoewel het in het huidige stadium onvermijdelijk lijkt - slechts zal voortduren zolang wij er niet in slagen de tekenen van de tijd te verstaan. Teilhard opent zijn hoofdwerk *Het Verschijnsel Mens* met te zeggen, dat het kan worden samengevat als "een poging om te zien en anderen te laten zien wat er met de mensheid aan de hand is". De echte tragedie is, dat wij er niet in slagen verder te kijken dan onze neus lang is; onze bijziendheid maakt ons blind voor de visie op lange termijn. Erg genoeg is de prijs die wij voor deze kortzichtigheid betalen wel zeer hoog. Wij worden allen met ontzetting vervuld door de enorme omvang van het menselijk leed dat tegenwoordig door geweld wordt veroorzaakt.

En daarom verstout Teilhard zich te verklaren: "Het tijdperk van naties is voorbij. Nu moeten wij, als we tenminste onszelf niet tegronde willen richten, onze oude vooroordelen afschudden en de aarde gaan opbouwen... Hoe wetenschappelijker ik de wereld bekijk, hoe minder ik een toekomst zie voor het leven erop, tenzij het zich actief bewust wordt van zijn eenheid. Het leven kan slechts verder bestaan op onze planeet - en niets zal het haar beletten, zelfs niet zijn innerlijke slavernijen - als de mensheid de scheidsmuren neerhaalt die zijn activiteit verdeeld houden en zich vastberaden inzet voor zijn geloof in de toekomst." ¹²

Ik zal trachten deze cruciale uitspraak met eigentijdse sociaalpolitieke verschijnselen te onderbouwen. Ondanks de kwalijke conflicten en oorlogen in de wereld van vandaag springen de groeiende bewegingen, die gericht zijn op convergentie en éénwording duidelijk in het oog. Belangrijke uitingen van politieke desintegratie op wereldschaal hebben in deze eeuw geresulteerd in

¹¹ Hourani, Benjamin T. "Teilhard's Global Ecumene & the Politics of Peace" in *Humanity's Quest for Unity: A UN Teilhard Colloquium*, edit. Leo Zonneveld, Mirananda-Wassenaar, 1985, p. 49

¹² Teilhard de Chardin *De menselijke energie* (BTdC dl.13, blz. 32); *Human Energy*, Collins, 1969, pp. 37-38

nieuwe vormen van integratie en samenbundeling van dezelfde orde van grootte. Bijvoorbeeld: de Volkerenbond na WO I en de VN na WO II. Het complexe systeem van de VN is ondanks zijn tekortkomingen een uitgebreid netwerk van subsystemen, die naties op de belangrijkste interessegebieden van de mens samenbrengt: kinderen, voedsel, gezondheid, werk, opvoeding en onderwijs, cultuur enz. Teilhard begroette de instelling van de VN en de agentschappen ervan van ganser harte. Hij zag ze als eerste aanzet voor de structuren van de noösfeer. De laatste jaren zijn er een aantal regionale samenwerkingsverbanden ontstaan, die zich bezighouden met zaken van gemeenschappelijk belang, zoals de Organisatie voor Afrikaanse Eenheid, de Organisatie van Amerikaanse Staten, de Beweging van Niet-Gebonden Landen, de ASEAN en onze eigen SAARC. En er zijn talloze lichamen, zowel gouvernementeel als non-gouvernementeel, op de wereld, die vak- en belangenorganisaties over de nationale grenzen heen tezamen brengen om te komen tot dialoog en gemeenschappelijk handelen. Een web van menselijke interactie groeit en spreidt zich uit in de noösfeer. Alfabetisering en onderwijs gekoppeld aan de elektronische media hebben de overdracht en uitwisseling van ideeën en informatie - de stof van de noösfeer - versneld en voor iedereen toegankelijk gemaakt. Zij hebben het mogelijk gemaakt voor het denken om de aarde te omsluiten.¹³ En dit heeft het tij duidelijk mee.

Een waarschuwing is nu op zijn plaats met betrekking tot andere, ogenschijnlijk verenigende krachten op wereldschaal, die in werkelijkheid schadelijk zijn voor de vorm van eenheid, waarover wij hier spreken, namelijk de eenheid in verscheidenheid. Ik wijs op verschijnselen als transnationale organisaties en het neo-kolonialisme van de Westerse, de zogenaamde Eerste-Wereldcultuur, die een zware druk legt op de rest van de wereld, daarbij bekwaam ondersteund door het seculiere ethos van Wetenschap en Technologie. Voorzover zij elementen bevatten voor éénwording ontstaat door toedoen ervan sterke druk om allen tot één enkel denkpatroon te brengen, om alle mensen in één enkel sociaalcultureel dwangbuis te steken. Hun boodschap schijnt te zijn: nivelleren of ondergaan. Dit is welhaast het exacte tegendeel van datgene, waarop het opkomend getij van een hoger overkoepelend bewustzijn à la Teilhard wijst; namelijk, een vrijwillig samenkomen van diverse volkeren zodanig, dat niet alleen hun eigen, unieke identiteit bewaard blijft, maar dat die hen - paradoxaal genoeg - ook optilt naar een maximale eenheid in een maximale verscheidenheid. We moeten daarom erg goed onderscheid weten te maken bij onze keuze vóór of tégen zaken die zich op wereldschaal aan ons voordoen. Dit geldt vooral voor mensen zoals wij in het Oosten. Wat Teilhard poneert kan ook veel licht werpen op hetgeen de politiek in Oost- en West-Europa de laatste tijd aan verbrokkeling, verdeeldheid en hergroepering te

¹³ In de oorspronkelijk Franse tekst van Teilhard staat *enveloppeur* = inwikkelen, insluiten, omvatten. De evolutie is volgens Teilhard niet - zoals Teuben in zijn boek *De nieuwe openbaring van de kosmische evolutie* stelt, een proces van *developper* = ontwikkeling, afwikkeling als van een 'kluwen', maar van opwikkelen, inwikkelen, naar elkaar toe brengen = *enveloppeur*.

zien heeft gegeven. De USSR ontstond als staat pas rond het begin van deze eeuw. Voordien onafhankelijke etnische en nationale entiteiten werden toen samengebracht in een kunstmatige regeringsvorm door middel van een afgedwongen ideologie en een staatsdictatuur. Hetzelfde kan worden gezegd van Oost-Europa als politieke entiteit. Haar eenheid berustte op uiterlijke gronden en kon slechts als satellietblok van de Sovjetunie standhouden. Door de ineenstorting van de Sovjetunie en Oost-Europa stonden analisten van de politiek in hun hemd. De marxistische leer stelde dat het socialisme een eind zou maken aan etnische spanningen, omdat deze een weerafspiegeling waren van de presocialistische traditionele maatschappijen. De versmelting van minderheden met de meerderheid tot één geheel werd als noodzakelijke voorwaarde daarvoor gezien. Dit denken is echter door de gebeurtenissen weerlegd.

Vanuit teilhardiaans gezichtspunt is het duidelijk, dat kunstmatig en door dwang van buiten gevormde politieke entiteiten op den duur uiteenvallen door de druk van een groeiende personalisatie in de menselijke massa als geheel, gevoegd bij de inbreuk die gemaakt wordt op intern hecht verbonden groeperingen, die er deel van uitmaken. Aan de andere kant zien we op aarde de geest van personalisatie nieuwe, vrije politieke verenigingen en verbanden tot stand brengen. De meest in het oog springende voorbeelden daarvan zijn de éénwording van Duitsland en het langzaam maar zeker ontstaan van de Europese Unie. Het betreft hier - geheel volgens onze verwachtingen - een samengaan van sociaalculturele entiteiten, die zichzelf veilig en geborgen weten in hun cultureel/nationale identiteit en zo in staat zijn dichter tot elkaar te komen en bredere vrijwillige verbanden te vormen. Omgekeerd daarentegen vechten entiteiten, vaak minderheidsgroeperingen die zich onveilig of onderdrukt voelen, zichzelf vrij om zichzelf te kunnen zijn. We zien dit bij separatistenbewegingen over de gehele wereld. De samenstellende landen van de Europese Unie voelen zich zeker genoeg van hun individuele identiteit om bij elkaar te komen zonder zich door het geheel bedreigd te voelen. Toch zien we wat een strijd van vele jaren hieraan voorafging - en deze is nog niet geheel voorbij - om weerstanden van allerlei aard ertegen te overwinnen. Als de Unie echter eenmaal een feit zal zijn, zal het grotere geheel niet alleen de identiteit van de lidstaten niet bedreigen, maar haar zelfs versterken. Eenheid differentieert.

Met andere woorden: Vereist is een verlichting van de geest en een bekering van het hart. Het huidige wereldbestel met zijn economische, sociale en politieke structuur, voortgekomen uit een vroeger niveau van bewustzijn, onthult zijn disharmonie met de nieuwe en groeiende geest van de aarde door middel van het geweld, dat deze structuren teweegbrengen. Net zoals pijn ons waarschuwt, dat ons lichaam ziek is, zo geeft geweld aan dat de mensheid ziek is. Te ziek om zo haar taak in de evolutie te vervullen. Zij zal moeten genezen. Maar voor herstel van geestkracht is zowel verlichting nodig als bekering, een ommekeer. Verlichting in de zin van erkenning van de waarheid, dat de mensheid opgaat naar een vrijer en meer gepersonaliseerd, gemeenschappelijk niveau van 'mens zijn' en

bekering van het hart, gezien als het verlaten van het onbeduidende 'ego', het 'zelf' (individueel of *en groupe*) ten gunste van de universele persoon.

Teilhard is hierover erg duidelijk: "Doch laat niemand zich hier vergissen. Hij die deel wil hebben aan deze geest moet sterven en vervolgens herboren worden door via anderen aan zichzelf te werken. Hij moet, wil hij dit hogere vlak van de mensheid betreden, niet alleen reflexief denken, een bijzondere situatie verstandelijk doorzien - hij moet ook in het fundamentele zelf van zijn wijze van waarden en van handelen een totale omzetting bewerken. In hem moet een nieuw vlak (een individueel, sociaal en religieus) een ander elimineren. Dit betekent inwendige kwellingen en vervolgingen. De aarde zal zich van zichzelf slechts bewust worden via de crisis van Bekering."

Als dat zo is, dan is de overgang van de mensheid naar een hoger plan een religieuze inspanning, een gebeuren in het domein van de spiritualiteit. In dat geval zou een zeer toepasselijke vraag zijn of de godsdiensten hun steentje bijdragen in het scheppen van voorwaarden en mogelijkheden, die voor de mensen noodzakelijk zijn om een hogere trap van spiritualiteit te bereiken. Alvorens ik tracht hierop een antwoord te geven, wil ik iets zeggen over de begrippen 'geest' (Eng. *spirit*) en 'spiritualiteit' (Eng. *spirituality*)¹⁴. Het woord 'geest' (*spirit*) wordt vaak gebezigd in religieus taalgebruik als het tegenovergestelde van 'materie', hetgeen impliceert, dat 'spiritualiteit' een beweging aangeeft weg van materie en stoffelijkheid (Eng. *materiality*). Stellen we materie en geest naast elkaar op één horizontale lijn, dan geeft het begin van de lijn links het laagste niveau van bewustzijn bij de grootste veelvuldigheid en de geringste complexiteit aan, terwijl het uiterste eind rechts bij geest het summum aan complexiteit/bewustzijn en eenheid laat zien, dat thans zijn hoogtepunt vindt op het niveau van de mens.

Naar mijn bescheiden mening is het zo, dat de godsdiensten zelf door de evolutionaire opgang van het bewustzijn worden opgeroepen zich te bekeren. Ze zullen hun traditionele vorm moeten afleggen zoals die naar voren komt in riten en rituelen, voorschriften en leerstellingen, kerk en tempel, en herboren moeten verrijzen uit hun as als godsdiensten van geest en vrijheid, leven en liefde. Uiteindelijk hebben zij zelf altijd verkondigd dat dit hun centrale en fundamentele bestemming is. In werkelijkheid echter is de geest gesmoord in het keurslijf van riten, doctrines en wetten waardoor de godsdiensten hun onderscheiden identiteit verwierven. Als ze niet veranderen zullen ze eerder een belemmering vormen dan een stimulans voor de geest in opgang. De tijd is gekomen, dat, zoals de Bijbel zegt, God zal worden vereerd "niet in deze bergen, noch in Jeruzalem, maar in de geest en de waarheid", namelijk met hoofd en hart.

Het moge duidelijk zijn, dat Teilhards visie op de toekomst van de mens(heid) en zijn opvatting over Mens en Natuur als één organisch geheel uit hetzelfde hout

¹⁴ Dit stuk is door de redactie vertaald vanuit het Engels.

zijn gesneden. Er is geen sprake van naast elkaar geplaatste bouwstenen, maar van samenstellende elementen die één organisch geheel vormen in gedifferentieerde onderlinge relaties. Dat betekent, dat elk samenstellend element zijn eigen plaats en functie heeft, die niet willekeurig kan worden veranderd; het ene deel kan niet worden vervangen door het andere. In de woorden van Teilhard: "De wereld moet worden vergeleken, niet met een bundel van kunstmatig naast elkaar geplaatste elementen, maar veeleer met een of ander georganiseerd systeem, bezield door een brede groeibeweging, die dit systeem eigen is."¹⁵ En het andere daarmee verband houdende, fundamentele punt in Teilhards denken is, dat de wereld 'in aanbouw' is, hetgeen het best kan worden vergeleken met zwangerschap en geboorte.

Pijn en lijden worden ondraaglijk als ze zijn ontbloot van enige zin en doel. De grote verdienste van Teilhards visie is, dat ze aan het lijden zowel van het individu als van het collectief een substantiële betekenis verleent. Niet enkel als iets, wat verdienstelijk is in de tradionele christelijke zin, maar ontologisch, als van wezenlijk belang voor de wereld 'in aanbouw'. De liberaal-democratische politieke ordening die in de meeste delen van de wereld vandaag de dag wordt aangetroffen, heeft ons zo geconditioneerd, dat wij het voor zoete koek aannemen, dat de maatschappij als een verzameling atomen bestaat uit individuen, die leven op de manier van 'ieder voor zich en God voor ons allen'. Gelijkheid, persoonlijke vrijheid en rechten zijn de hoekstenen van deze filosofie. Met een metafoor die Teilhard vaak gebruikte kan deze maatschappij worden vergeleken met een boeket - laten we zeggen - rozen, elk zorgvuldig geplukt, van dezelfde kwaliteit en kunstzinnig bijeengevoegd. Het boeket is een verzameling van gelijkwaardige en gelijksoortige elementen. Een maatschappij echter is geen verzameling, maar een organisch geheel. Zoals een boom, die gedifferentieerd is in zijn delen - bladeren, takken, bloemen, vruchten - delen, die noch gelijk zijn noch ongelijk, maar die elkaar aanvullen in een immanente structuur van eenheid. Naast een boeket, waarvan we verwachten dat het er fraai en leuk uitziet, zal een boom overdekt als hij is met littekens aardig onvolmaakt overkomen; want "hij heeft moeten vechten tegen de inwendige ongevallen van zijn ontwikkeling en overal zie je de uitwendige ongevallen van de wisselvalligheden van zijn milieu, zijn gebroken takken, verminkte bladeren, verdroogde, misvormde en verwelkte bloemen - zij zijn het levende bewijs van de min of meer moeilijke condities, waaronder de stam die ze draagt, is gegroeid."¹⁶

Ik geloof, dat ons onvermogen om de pijn en het lijden te verstaan als iets zinvol en zelfs noodzakelijks ligt in het feit, dat we gevangen zitten in de individualistische mentaliteit in het verlengde van de liberaal-democratische visie op mens en maatschappij, die vooral sterk aanwezig is in het Westen. Ongelijkheden, onvolkomenheden, gebreken - dit alles vindt zijn natuurlijke en zinvolle plaats in

¹⁵ *Ibid.*, blz.45 (Collins, p. 49)

¹⁶ *Ibid.*, blz. 45

de organische structuur en de communautaire natuur van maatschappijen. Er is geen sprake van, dat we hiermee pijn, lijden en geweld rechtvaardigen. Wij geven ze hun 'plaats' in de reële orde van de natuur. Alleen zij die er deze zin aan kunnen geven, zullen de moed hebben *door en voorbij* het lijden de weg te gaan naar de vrede en vreugde van een hogere eenheid. Anderen zullen logischerwijze gaan wanhopen en de moed opgeven.

Als we ons steeds weer geplaagd zien voor de dringende vraag, wat te doen, dan geeft Teilhard ons in zijn visie een betrouwbare gids bij ons handelen. Hij raadt ons om allereerst de pijn van de wereld te accepteren, niet als een zinloze absurditeit, maar als de barensweeën van een nieuwe wereld, die zich naar het licht toe worstelt. Verder om onze pijn en ons lijden nú te zien als iets, wat we onszelf tot op zekere hoogte opleggen door onze blindheid en onze psychische weerstand tegen de evolutionaire convergentie. Vanaf nu zouden al onze inspanningen erop gericht moeten zijn om de krachten te versterken die bezig zijn voor personen en sociale groepen de weg vrij te maken naar de veiligstelling van hun respectievelijke identiteit, zodat zij onbevreesd en vrijwillig aansluiting zoeken bij anderen en hun 'zijn' door bredere verbanden op een hoger niveau kunnen tillen. Teilhard waarschuwt ons: "...ons vooral in acht te nemen voor alles, wat isoleert, weigert te accepteren en verdeeldheid zaait. Voor iedereen geldt, dat men zijn gedachten en daden naar eigen vermogen en inzicht vanuit een universele, een holistische grondhouding zou moeten sturen. Dan zouden we in de toekomst tot onze verrassing ontdekken, dat elke oppositie is verdwenen en dat we elkaar kunnen liefhebben." ¹⁷

Omgekeerd zouden we dan ook moeten werken aan het verzwakken en de vernietiging van de krachten die afknijpen, separeren en hoe dan ook naar een vermindering tenderen. Teilhards visie op de menselijke ontwikkeling verleent het menselijk handelen waarde, niet alleen het grootschalige op nationaal en wereldniveau, maar evenzeer de geringste daad, uitgevoerd door wie dan ook in de juiste richting. Als de evolutie na miljoenen jaren van automatische voortgang nu in onze handen is gelegd, dan is het onze taak haar te leiden naar een toekomst die de lijn voortzet die haar bij ons deed uitkomen. Dat houdt in dat we - zoals de mensen vóór ons - elke keer de kritieke keuze zullen moeten maken tussen leven en dood. Of wij de goede beslissing nemen, zal geheel afhangen van de vraag hoe diep en innig ons vertrouwen is in het proces van de evolutie van onze planeet. Een proces van de mens die zich zuchtend en steunend omhoogworstelt naar de hogere niveaus van persoon en geest, een niveau van gepersonaliseerde, communautaire globalisatie.

¹⁷ Teilhard de Chardin *Activation of Energy* (Collins, 1970, p. 95)

**Joris Voorhoeve "LABIELE VREDE/ DROOM EN VISIE VAN DE
MINISTER VAN DEFENSIE" Uitg. Balans 1995**
Henk Hogeboom van Buggenum

Uit het colofon lezen wij, dat dit boek van J(oris) V(oorhoeve) vooral gebaseerd is op zijn werk als directeur van het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' in 1991-1994, als hoogleraar in Internationale Betrekkingen en als politicus. Wij zouden eraan toe willen voegen 'en tevens op een groot ethisch besef en gevoel voor verantwoordelijkheid'. Om al deze redenen is zijn pleidooi voor een actieve Nederlandse vredespolitiek, waarvoor hij de mogelijkheden in dit boek afbakt, belangrijk, temeer daar hij hieraan als minister van Defensie sinds 1994 zelf kan bijdragen.

Haarscherp formulerend, zoals we dat van zijn optreden voor de televisie kennen, bouwt hij zijn betoog op. De motto's boven elk hoofdstuk worden erdoor rationeel onderbouwd. Zo bijvoorbeeld dat van Spinoza, direct aan het begin: "Vrede is niet de afwezigheid van oorlog. Het is een deugd, een geestesstemming, de dispositie voor goede daden, vertrouwen en recht". En even verder: "*The only thing necessary for the triumph of evil is that good men do nothing*" (Edmund Burke, Brits politiek filosoof), wat in de kerkelijke ethiek de zonde van nalatigheid wordt genoemd.

J.V. analyseert de hoofdstromen in de Westeuropese politiek, de denkrichtingen in het liberalisme. Hij neemt stelling, zegt dat liberalen horen te waken voor twee overdrijvingen, die van het consumentisme en die van hyperindividualisme. Zijn visie: streven naar maatschappelijke harmonie in vrijheid en naar individuele creativiteit in verantwoordelijkheid. Voor hem: geen ideologische recepten, maar praktisch idealisme. Geen gezapige verzorgingsstaat, maar een staat, waarin mensen geprikkeld worden tot zelfstandigheid, creativiteit en vrije wilsbeschikking.

Als hij het dan heeft over het scheppen van kansen door omscholing van werklozen zonder vervolgens een nieuwe definitie van 'werk' te geven¹⁸, missen we in dit liberale verhaal (blz.17 ev.) toch een visie op de bestemming van de mens anders dan in het kader van de maatschappelijke vooruitgang. Even denk je dan, dat dit wel weer te maken zal hebben met de oude antigodsdienstige inslag, voortvloeiend uit de oorsprong van het liberalisme als zijnde een verzet tegen de macht van de kerk over maatschappij en staat. Maar niets is minder waar. J.V. waarschuwt zelfs tegen de overdrijving door liberalen van hun antikerkelijkheid: "Liberalisme hoort niet antigodsdienstig te zijn, maar de individuele

¹⁸ zie extra-editie van *GAMMA* over werkgelegenheid en tijdloon

verantwoordelijkheid te stimuleren om als mens zelf goed over normen, waarden en geloofsprincipes na te denken en eigen keuzes te maken." (blz.21).

Toch ligt ook nu weer het accent op de socialiserende waarde van godsdiensten. Hij ontzegt hun een octrooi op moreel gezag mede op grond van de oproepen in het verleden van hun leiders tot geweld, hun goedpraten van discriminatie, het onderdrukken van gewetensvrijheid en het recente verbod op gebruik van bepaalde vormen van geboorteregeling. Vergeet Voorhoeve nu, dat je het meeste ook over de leiders van staten zou kunnen beweren? Of is dit impliciet de strekking van zijn verdere betoog?

In de soevereine staat regelt een centraal ordenend gezag niet alleen de betrekkingen tussen burgers, maar bepaalt ook het buitenlands beleid. Joris Voorhoeve wijst er in dit verband zelf op, dat het daarbij enerzijds om zaken van concreet eigenbelang gaat, maar ook om bepaalde waarden, die een samenleving wil uitdragen. Bij Frankrijk is dat de eigen taal en cultuur, bij de Sovjetunie was dat het marxisme-leninisme, voor Iran is dat sinds de shi'itische revolutie een militante versie van de islam. Of in al deze gevallen door de diverse regeringen ook werkelijk het belang van de bevolking wordt uitgedragen, blijft ook voor Voorhoeve "een boeiende vraag" (blz.32).

Deze vraag hangt nauw samen met de vraag naar het bestaan van 'universele waarden'. Relativisten ontkennen het bestaan daarvan. Voor hen zijn alle waarden subjectief. Universalistische denkers - van Cicero, Augustinus, Thomas van Aquino tot Kant, en ook Teilhard de Chardin - houden vast aan universele basiswaarden, een universeel natuurrecht. Dat zoveel landen het eens konden worden over de *Rechten van de Mens*, noemt Voorhoeve "een indicatie voor de waarde van het universalistische standpunt". Bovendien: "Aangezien men niet kan aantonen dat alle soorten ethiek geen enkele overlapping hebben, is het volstrekte relativisme niet bewijsbaar" (blz. 75).

Als het al een vraag is - aldus Voorhoeve - of met het eenzijdig optreden van soevereine staten de belangen van de mensen gediend zijn, hoeveel temeer geldt dat dan voor de multilaterale politiek? "Het wereldpolitiek stelsel is in vergelijking met nationaal bestuur een zwak ontwikkeld politiek systeem [...] De rechtsregels van de internationale samenleving worden nog voornamelijk door eigenmachtig optreden van staten afgedwongen. De VN mist daartoe de bevoegdheden en politieke kracht." (blz. 49)

Voorhoeve wijdt rond de centrale vraagstelling: "Wat is rechtvaardigheid in een wereld van grote verschillen en veel geweld" (blz.73) uit over de verschillende visies ten aanzien van ethiek en nationaal belang. Naast elkaar zet hij a) de realistische school, die uitgaat van het overleven en versterken van de eigen staat in een vijandige, anarchistische wereld, b) de pluralistische school, die gericht is

op geleidelijke verandering van het internationaal bestel door evolutionaire groei van verbanden tussen staten en c) de school van de politiek-economen, waartoe men (neo)marxisten, socialisten en aanhangers van de dependentietheorie rekent, die op revolutionaire hervormingen mikken. Doordat hij zich eerder uitsprak voor de sociaal-contractleer, zoals die is verwoord in het boek van de Amerikaanse rechtsfilosoof John Rawl *Theory of Justice* (1921), kan men hem een aanhanger van de pluralistische school noemen. Door haar wordt "de soevereine, territoriale staat eerder gezien als obstakel dan als doel van de politiek. Haar doelen liggen in 1) de minimalisering van geweld in het wereldsysteem, 2) maximalisering van economische welvaart, van 3) sociale en politieke rechtvaardigheid en van 4) ecologische kwaliteit" (blz. 92). Rawl zou bij het sluiten van een sociaal contract tussen staten uit willen gaan niet van de bestaande machtsverhoudingen, maar van een denkbeeldige situatie, waarin nog geen etikettering van landen heeft plaatsgevonden in 'rijk', 'arm', 'machtig' of 'onmachtig'. Voorhoeve geeft "de voorkeur aan Rawls opvattingen, omdat deze leiden tot een politieke ethiek, die niet op een onbewijsbare openbaring is gebaseerd en in beginsel mondiaal van aard is. Het is zulk een mondiale ethiek, die, hoewel anders beredeneerd, ook bij moderne theologen als Hans Küng doorklinkt" (blz.79) en die hij verder in dit boek als uitgangspunt neemt.

Hoe echter kan voor internationale veiligheid, economische ontwikkeling en welvaart, verbetering van natuur en milieu worden gezorgd zonder wereldoverheid? Voorhoeve geeft een uitvoerige inventarisatie van de problemen van oorlogsdreiging, bewapening, bevolkingsgroei en vervuiling. En hij concludeert (blz. 149/50): "Te verwachten is, dat overbevolking, overconsumptie, schaarste van hulpbronnen niet alleen een grote milieuzorg blijven, maar ook een bron van internationale spanningen en zelfs gewapende conflicten worden [...] Een wezenlijk onderdeel van het internationale vredes- en veiligheidsbeleid is dus, de opkomende mondiale schaarsteproblemen in banen van preventieve en vreedzame conflictbeheersing te helpen leiden."

Voorhoeve laat bij zijn bespreking van mogelijke beleidslijnen voor vreedzame conflictbeheersing ook het door het wereldfederalisme voorgestane centrale wereldgezag de revue passeren. Ethisch en logisch een goed systeem, vindt hij. Maar, het heeft één praktisch bezwaar: Wie moet de beoogde wereldorganisatie tot de orde roepen als zij ontaardt in een dictatuur? Een beter perspectief dan het nog niet haalbare wereldfederalisme acht hij de functionalistische samenwerking: "Door een netwerk tussen landen te spannen van samenwerkingsrelaties worden zij zo aan elkaar verbonden, dat het niet meer zinvol is en het eigenbelang schaadt om gebruik te maken van geweldsmiddelen voor het oplossen van onderlinge conflicten" (blz.174) Ondanks haar faillissement ziet hij een belangrijke taak weggelegd voor de VN. Defaitisme en cynisme over haar rol acht hij een verkeerde reactie.

Het *Wereldplan* van Pieter Kooistra om te komen tot een basisinkomen voor iedereen zou - omdat het tevens voorziet in extra-fondsen voor o.a. vredesoperaties - een belangrijke rol kunnen spelen bij het financieren van taken van de VN. Het zou zonder meer kunnen voorzien in wat Voorhoeve één van de drie topprioriteiten noemt in het ontwikkelingsbeleid, de basisbehoeften. "Want," zegt Voorhoeve (blz. 209) "men moet eerst bloed stelpen, magen vullen en ziekten bestrijden" om een goede basis te leggen voor vrede, veiligheid, democratisering en mensenrechten. Nu wordt nog slechts 6½% van alle bilaterale hulp besteed aan die basisbehoeften. De tien landen met driekwart van de armsten ontvangen hiervan slecht één kwart. Door de samenhang van armoede, ziekte en desintegratie met oorlog is samenwerking geboden tussen de ministeries van Defensie, Ontwikkelingssamenwerking en Buitenlandse Zaken. Het plan van de voormalig assistent secretaris-generaal van de VN, de teihardiaan dr. Robert Muller (tevens pleitbezorger van genoemd *Wereldplan*) om alle militaire academies om te smeden tot scholen voor vredesinitiatieven, sluit hier naadloos op aan.

Over de rol, die Nederland in de stabilisering van de wereldvrede zou kunnen spelen, zegt Voorhoeve (blz. 241): "Sommigen zijn van mening, dat Nederland gidsland kan zijn, juist omdat het een klein land is, en los van *status-quo*-belangen, zich vrijer en kritischer in de internationale structuren kan opstellen dan de grotere mogendheden. Nu is een gids iemand die het terrein dat door de groep moet worden doortrokken kent, in tegenstelling tot degenen die hem volgen. Een gids heeft de ervaring en de mentaliteit waarmee moeilijke en gevaarlijke situaties kunnen worden opgelost. Hij kan zijn rol als gids alleen vervullen als de anderen vertrouwen in zijn vermogens hebben en geloven, dat hij hen voor gevaren zal behoeden. De term gidsland is dus niet zo toepasselijk. Misschien is er meer te zeggen voor de rol van voortrekker [...] Een voortrekker hoort toekomstige problemen eerder te signaleren en bij het trekken van beleidsconclusies niet in de eerste plaats aan eigen belangen en waarden te denken [...] Een voortrekkersrol kan alleen worden gespeeld [...] als er een intensieve samenwerking is van enerzijds beleidsbepalende en uitvoerende instanties en anderzijds universiteiten en onderzoeksinstellingen. Dat is dus nogal wat". Ethisch gesproken zou Nederland zo'n voortrekkersrol met de teihardiaanse filosofie en Kooistra's supplementaire economie kunnen spelen. Voorhoeve doet een oproep aan "journalisten, diplomaten en onderzoekers ... *man-made-disasters* tijdig te signaleren." (blz. 285)

Waarom zou dit niet gelden voor *man-made-solutions*?

**Max Wildiers: "DE VIJF VREUGDEN VAN DE GEEST" -
Uitg. Pelckmans, Kapellen, 3e druk 1996
*Henk Hogeboom van Buggenum***

Het is verheugend, dat Max Wildiers op zijn hoge leeftijd van 92 jaar in 1995 dit boek kon laten verschijnen, dat thans zijn derde druk beleefd. Verheugend temeer, daar de schrijver door zijn grote eruditie en heldere stijl borg staat voor een fascinerend betoog. Hij doceerde o.m. aan de universiteiten van Leuven en San Francisco, Californië. Onder teilhardianen geniet hij grote bekendheid als mederedacteur van de Bibliotheek Teilhard de Chardin (BTdC), die in de jaren zestig in 23 deeltjes bij Uitg. Het Spectrum in het Nederlands verscheen. Verder kennen wij hem o.a. als de schrijver van het boek *Teilhard de Chardin: een inleiding in zijn denken* dat in negen talen uitkwam, waaronder het Japans.

De ware volwassene put zijn vreugde uit de religie, de wetenschap, de geschiedenis, de filosofie en de esthetica. Deze vijf thema's stelt Wildiers centraal in de vijf delen van zijn boek. En met instemming citeert hij Joseph Needham, die eens gezegd heeft: "Als je voor één van deze gebieden doofstom of stekeblind bent, dan ben je te beklagen" (blz.18)

In het eerste deel zet de schrijver aan de hand van een aantal gedichten van Guido Gezelle het mystieke levensgevoel van de negentiende eeuw tegenover het onze. Wij zijn mentaal ruimtevaarders geworden. Freeman Dyson zegt het Teilhard na in zijn meesterlijke boek *Infinite in all directions* (1988, p.118): "Het komt mij voor, dat de drang van de geest om de materie te veroveren en te beheersen als een wet van de natuur moet worden opgevat". In minder dan een eeuw zijn we inderdaad uit de wereld van Gezelle, die de ultieme eenheid en verbondenheid van de schepping nog intuïtief aanvoelde, weggegroeid. Maar - zegt Wildiers - zijn vraagstelling is nog steeds de onze: "Wanneer wordt mij God en 't eeuwig raadsel klaar?"

En vervolgens vergelijkt hij het denken over de wereld in de 12e eeuw met ons denken. Zag men de wereld met Willem van Conches toen nog statisch als een geordende verzameling van dingen, thans ziet men haar - steunend op evolutieleer, relativiteitstheorie en kwantumfysica - veeleer dynamisch in de gebeurtenissen, die door tijd-ruimtelijke relaties met elkaar zijn verbonden. Wildiers gaat uitvoerig in op de procesfilosofie van de Britse wiskundige Alfred North Whitehead (1861-1947), waarin de werkelijkheid als een scheppende voortgang (*creative advance*) en God als de factor wordt voorgesteld, die de zelfcreativiteit en autonomie van de wereld handhaaft. Hij stelt de interessante vraag, of het godsbegrip van Whitehead, dat veel met dat van Teilhard gemeen heeft, in overeenstemming te brengen is met het godsbegrip van het christendom. Interessant is de opening die Whitehead zelf biedt. Hij stelt namelijk, dat we bij het formuleren van een gods-begrip steeds twee domeinen moeten onderscheiden: het domein dat bereikbaar is

voor de metafysica en het gebied dat alleen voor de religieuze ervaring toegankelijk is. De moeilijkheid is dan, dat wij voor het spreken over dit dubbele terrein slechts over één woord beschikken: God is een verzamelwoord. Bij Whitehead is God degene, die alle gebeurtenissen hun einddoel (*initial aim*), hun vorm van bepaaldheid aanbiedt. Een levende God, die permanent uitnodigt tot eenheid en harmonie ... door de aantrekkingskracht van de alomvattende liefde (*vis ab ante*). De vraag, die de theologie zich zou moeten stellen, is niet, of de metafysica van een bepaalde filosoof samenvalt met het godsbegrip van het christendom, maar of het begrippenapparaat dat hij aanreikt, dienstbaar kan zijn om de christelijke godsgedachte op de meest adequate wijze tot uitdrukking te brengen. En dit gezegd hebbende pleit Wildiers voor een "her-denken van het christendom met behulp van de whiteheadiaanse metafysica" (blz.39)

Via een hoofdstuk over de mysticus Ruusbroec († 1381) en een beschouwing over het middeleeuwse wereldbeeld met zijn vier elementen, omgeven door zeven sferen en drie hemelkoepels belanden we in de wereld, waarin de moderne natuurwetenschap ons heeft binnengeleid: de wereld van het meetbare, de kwantiteit, de wetenschap. Het is het wereldbeeld van Newton, waartegenover fysici van de twintigste eeuw zoals Einstein weer hun mystieke ervaring durven stellen. In het tweede gedeelte over Wetenschap laat Wildiers Teilhard uitvoerig aan het woord. Deze kent aan het reusachtige verschijnsel van de wetenschap en techniek van onze tijd een kosmische betekenis toe. Niet alleen benadrukt Teilhard de éénmakende en vergeestelijkende kracht ervan, maar tevens hun grote ethische waarde: "Le moment est venu où la Recherche nous apparaît comme le plus sacré des devoirs" (uit: *Le sens humain*, p.31).¹⁹

Max Wildiers merkt fijntjes op, dat Teilhards opvatting grondig verschilt van het 'burgerlijke' concept van het christendom, dat de godsdienst alleen maar opvat als een weg tot het bereiken van een egoïstisch geluk in het hiernamaals en vanuit dit standpunt slechts onverschillig kan staan tegenover alle streven tot wereldbeschouwing en wereldverbetering zoals dit in de wetenschap en techniek tot uiting komt (blz. 62). Teilhards visie is gericht op de voltooiing van de mensheid en slechts door de verlossing en voltooiing van de mensheid heen op de verlossing van het individu. Voor hem betekent de menselijke inspanning - ofschoon op zichzelf ontoereikend - een essentiële bijdrage tot verwezenlijking van het Godsrijk.

Wildiers laat ons in zijn hele beschouwing zien, dat wij op een trap van evolutie zijn beland, waarop de wereldbeschouwing van de Middeleeuwen met zijn

¹⁹ De tijd is gekomen, dat het wetenschappelijk onderzoek naar voren komt als onze meest heilige plicht (vert. *red.*)

mystiek, van het moderne positivisme (dat het heil van de mensheid ophing aan de triomf van de wetenschap) en van het christendom niet langer tegenstrijdig, maar integendeel juist als elkaar aanvullend (complementair) kunnen worden gezien. Daarbij beperkt hij zich niet tot de thans overheersende Westerse cultuur, die gekenmerkt lijkt te zijn door de "passie van de macht" (blz.70), maar schenkt hij ook aandacht aan onderstromen, die vaak door Oosterse culturen worden gevoed. Met Karl Popper en Gibson Wilson wijst hij voorts op 'het paradigma van de schoonheid', dat 'het paradigma van de macht' lijkt af te lossen, en op de toenevende belangstelling voor klassieke muziek, die dat zou kunnen bevestigen.

In het prachtige laatste deel over *Esthetica* gaat hij uitvoerig in op de rol van de muziek. Zoals de natuurwetenschappen in de Griekse Oudheid waren ontstaan als een reactie op de strakke voorstellingen van de mythen, zo ontstond de polyfone muziek in de Middeleeuwen als reactie op de strakke regels van de gregoriaanse muziek. Steeds ontstaat ook hier een 'totaal nieuw geordende wereld, een nieuwe kosmos' zegt hij Popper na. In o.a. *The Self and its Brain* (1977) distantieert deze zich van Albert Schweizer en anderen, die in het kunstwerk hoofdzakelijk de zelfexpressie van een tijdvak of van een volk zagen (iets subjectiefs dus). Popper is in zijn *ethetica* een objectivist. Kunst verwijst volgens hem naar iets dat de mens teboven gaat en dat het best beschreven kan worden als een totaal nieuw geordende wereld, een nieuwe kosmos. Het bestaan van deze wereld naast die van materiële orde en naast die van de psychische verschijnselen mens en dier, hun onderscheid en samenhang vormen een essentieel bestanddeel van Poppers kosmologie. Deze wordt uitvoerig vergeleken met de 'oude kosmologie' en haar muziek der sferen zoals Pythagoras, Plato, Ptolomeus, maar ook nog Kepler die beleefden en die eeuwenlang de Westerse cultuur diepgaand heeft beïnvloed.

En zo sluit dit laatste deel prachtig aan bij de vorige twee over Geschiedenis en Filosofie. Ook hierin een vergelijking tussen oud en modern. Zoals Athene (\pm 300 v. Chr.) na de Macedonische onderwerping de overgang van stadstaat naar imperium met een veelvoud van rassen, talen en godsdiensten beleefde, zo worden wij thans geconfronteerd met de overgang van autonome staten naar een wereldomvattende ordening. Ook nu zijn er sceptici, cynici, epicuristen en stoïcijnen en doet de noodzaak zich voor om een nieuwe gemeenschappelijke visie op de wereld en een nieuwe ethiek op te bouwen, die als grondslag zou kunnen dienen voor de komende mensheid. Wildiers geeft in zijn hoofdstukken "Een kosmos om in te leven" en "A.N.Whitehead en P.Teilhard de Chardin" in ieder geval genoeg inspiratie voor jongeren, die tenslotte met onze wereld verder moeten, op weg naar volwassenheid.

DE NIEUWE OPENBARING VAN DE KOSMISCHE EVOLUTIE (11)

Herman Teuben

Teilhard heeft tamelijk uitvoerig nagedacht en geschreven over - jazerker - de evolutierol van de godsdiensten. Ook ik heb dat natuurlijk gedaan. Leest U mijn laatste boek, verschenen bij van Gorcum onder de boven deze artikelen staande titel, er maar eens op na.

De confessies en de geloven

In nr. 22 van de Spectrumreeks Bibliotheek Teilhard de Chardin (*L'Activation de l'Énergie- II*, Nederl. titel: *Dialectiek van de Geest*) heeft hij zijn gedachten daarover ontwikkeld. Daarbij staat voorop dat het oog hebben voor de realiteit van de heelalrevolutie niet betekent dat de tijd van de godsdiensten voorbij zou zijn. Maar wel is het een feit dat op het terrein van confessies en geloven een diepgaande hervorming en een energieke selectie hebben plaatsgevonden (22/87). Dus, zo luidt dan mijn conclusie, kunnen godsdiensten en religies zich niet onttrekken aan de invloed van de door heel veel mensen als realiteit ervaren heelalrevolutie. Teilhard spreekt over geloofsreserves. Hij zegt dat deze moeten worden aangesproken door de mensheid, want: het tijdperk van de godsdienst is nog maar net begonnen. Wij moeten af van de idee dat wij gevangen zouden zitten in een gesloten heelal. Wij moeten wennen aan het weten dat er een uitweg is, lucht, licht en liefde voorbij elke dood. In zulk een weten *openbaart* zich de - wat ik terecht heb durven noemen - evolutierol van de godsdiensten, zo zegt Teilhard letterlijk (22/86).

In het wilde weg praten over een evolutie

Teilhard constateerde dat er in zijn tijd ook maar al te dikwijls in het wilde weg werd gepraat over een of andere evolutieleer in de beperkte en verouderde betekenis van een transformisme of zelfs van een darwinisme zonder meer (22/112). Men praat dan overigens nog maar over een heel klein stukje evolutie, namelijk die van leven binnen de biosfeer op onze aardbol. Maar het groeiproces naar de eerste *cellula vitae* op onze aardbol, dat een miljard jaar of langer heeft geduurd, kon alleen maar van start gaan na alle voorbereidende processen van de heelalrevolutie, waaronder niet in de laatste plaats die, welke de evolutie van heelalbewustzijn hebben ontwikkeld in de loop van enige tientallen miljarden evolutie-jaren. Ik verwijs naar mijn voorgaande 10 artikelen en - hoe kan het anders - naar mijn eerdergenoemde boek.

Waarom niet een geheel nieuw geloof?

Waarom niet in plaats van de oude credo's, heel het religieuze vermogen van de aarde hergroeperen op basis van een (of andere) evolutiezin? (22/90) Liever niet, zegt Teilhard. Want eeuwenoude godsdienstige en religieuze opvattingen ontwikkelen zich verder, leren elkaar kennen en zoeken toenadering tot elkaar. Daarbij wil ik wel graag opmerken, dat de twee tot vijf millennia van de achter

ons liggende periode van oude credo's maar 'n heel korte periode is en vervolgens dat in onze tijd een andere conditie door een ander beleven van heelal en evolutie zich openbaart. Ik heb hier het woordgebruik van Teilhard (22/91) wel iets aangepast aan eigen inzichten. Ik meen, dat de mensheid niet zomaar een 'nieuw geloof' kan organiseren. Dat lijkt me eenvoudigweg onmogelijk. Maar wel moet het mogelijk zijn om bepaalde essentiële innovaties te ontwikkelen binnen grotere geloofs- en religieuze stromingen, in de hoop en met de bedoeling dat die stromingen op langere termijn één brede bedding zullen gaan vinden.

De kosmische zin van (en voor) het Ene en het Al (22/70)

Teilhard spreekt ook over 'het probleem van de heiligheid'. Teruggebracht tot zijn essentie bestaat dit probleem in het zoeken naar het 'grote geheim': dát gegeven namelijk dat ieder van ons als afzonderlijk partikel van het geheel in staat zal stellen om contact te (her)vinden "met al het Andere-in-gemeenschap om ons heen. Totdat wij zullen toekomen aan ons verder leven in de Geest, tot wie wij bidden: *Spiritu principali confirma me...* Bevestig mij nu en eens voorgoed door en in Uw oorspronkelijke Geest". Deze regels tekst zijn van Teilhard! Reeds ten tijde van Teilhard deed de bewering de ronde dat de mensen niets meer van God wilden weten. Teilhard vroeg zich daarbij af, of God dan misschien te klein was geworden (22/88).

Echter mede door steun van godsdienstige overwegingen tekent zich een steeds meer reële en aantrekkelijke God af voor onze blik. Maar nu openbaren zich ook een heel andere conditie en een heel andere mogelijkheid van kosmische bezieling dan tot nu toe het geval was (22/91). Teilhard doelt met dit 'openbaren' op een allesomvattend geloof. Want alleen in zulk een geloof openbaart zich de evolutierol van de godsdiensten. Hij verontschuldigt zich een beetje voor dit woordgebruik waar hij zegt: "En dat is het waarin zich openbaart wat ik terecht de evolutierol van de godsdiensten heb durven noemen".

Welk beeld van God?

In veel credo's is sprake van het geloof in God die 'hemel en aarde heeft geschapen', een God die daarom dus ook hemel en aarde, zijn schepping, geheel in zijn hand had en alles stuurde in zijn voorzienigheid en die daarom ook alomtegenwoordig moest zijn. Of gaat het om een God die in de werkplaats van zijn leegteduur in het verborgene de heelal-evolutie van start heeft laten gaan, te beginnen met ruimtetijd enzovoorts, een God die de input van 'eeuwige' wetten in zijn 'evolutiecomputer' heeft verzorgd? Ik heb het in één van mijn voorgaande artikelen ook weleens als volgt gezegd: Het sieraad van de kosmos is het sieraad van God, het heelal is de cosmetica van God. Wij begeven ons daarmee op het terrein van het mystieke.

Een combinatie van twee typen geloof?

Teilhard had het daar namelijk over. Het ene type geloof is het geloof in de transcendente actie van een God en het andere type is dat in de immanente '*perfectabilité*' van een wereld '*en progrès*'. De combinatie van deze beide typen zou een evolutief élan of - beter uitgedrukt - een evolutieve liefde mogelijk maken. En daarvan kan dan weer worden gezegd dat die liefde werkzaam kan zijn op de schaal niet langer alleen van ouderpaar en gezin, maar van de gehele mensheid of zelfs van het totale heelal (22/108), inclusief dus van al wat leeft. Parallel hiermee ziet hij in het allerdiepste van het menselijke bewustzijn twee psychische aantrekkingskrachten die elkaar bevruchtend ontmoeten: de ene vanuit een Omhoog van de Openbaring en de andere vanuit een Vooruit van de Evolutie²⁰. Deze laatste is de evolutie van de kosmos tengevolge van de kosmogeenese van vereniging-in-liefde, waarin alles beminnenswaardig en beminnend wordt. Dit impliceert dus dat het heelal zich *amoriseert* juist in de mate waarin het zich openbaart als superpersoonlijk en als superpersonaliserend, dus als een opperste Iemand (22/108-109).

Het bijzonder scherpe punt van innerlijke omkeer

Dat bestaat in een nieuwe visie op het heelal. Die nieuwe visie leidt tot een nieuwe wijze van handelen en vandaaruit tot een nieuwe wijze van aanbidding, aldus Teilhard. Men kan dit niet zomaar afdoen met te zeggen dat de wetenschappelijke ontdekkingen van het heelal aan ons slechts een vanouds reeds bestaande toestand openbaren en daaraan dus niets veranderen en dat wij ons daarover bijgevolg helemaal niet druk behoeven te maken. Men kan niet beweren, zoals je nogal eens hoort, dat de diepere betekenis van kosmische evolutie er immers niet door verandert... als er al een evolutie zou bestaan. Teilhard noemt die redenering intellectueel *extrinsécisme*, een intellectuele houding dus die niet doordringt tot de diepere werkelijkheid en tot de gevolgen die daaruit voortvloeien, maar die halt houdt bij de buitenkant van de dingen. Teilhard voegt daar nog aan toe dat er ook een opvatting bestaat die desnoods wil erkennen dat het leven vroeger wellicht plastisch en omvormbaar is geweest maar dat die leefeigenschappen in de mens tot stilstand zijn gekomen, zijn gefixeerd. Daarom noemt hij die opvatting er een van - ten einde raad zijnde - *fixisten*. En het is water naar de zee dragen om te trachten die fixisten van het tegendeel te overtuigen door te wijzen op de momentele onordening (of *a-kosmia*) van de menselijke samenleving in haar overgang naar een hogere toestand van organiserend bewustzijn. Dit zijn de voorlopige gevolgen van de registratie van een onbetwistbaar evolutieve schok in het binnenste van onszelf. De evolutie-idee heeft niets te maken met een hypothese, integendeel: zij vormt het enige dimensionele kader waarin voortaan ons vermogen om te denken (en te beminnen, zo voeg ik aan de woorden van Teilhard toe) en te zoeken kan functioneren. Het hier nog door Teilhard gebruikte werkwoord scheppen heb ik

²⁰ zie ook het artikel van Ton Borsboom *Stof tot nadenken* in dit nummer op blz. 42 tot en met 45.

weggelaten. Teilhard spreekt hier heel treffend van een eerste graad van bewustwording van een kosmische beweging, en reeds in dit stadium is de evolutie-idee als zeker op te vatten en als stof van al onze zekerheden! Want tenslotte gaat het om een biologisch perspectief van een beweging van organiserende complexificatie, van het Elementaire tot de Immense Complexiteit. De zichtbaarheid van die beweging heeft zich (tot nu toe, zo wil ik tussenvoegen) afgespeeld in twee fasen:

1. de erkenning van een genetisch verband binnen de wereld van de moleculen en
2. het wennen aan de idee dat leven kan worden gezien als het uiterste en specifieke eindpunt van het universeel-chemische.

Sindsdien komen tengevolge van wetenschappelijk onderzoek de twee domeinen van uitwendig en inwendig, van objectief en subjectief, van materie en psychè, steeds dichterbij elkaar: aldus Teilhard een halve eeuw geleden reeds!

De derde fase van organiserende complexiteit

Teilhard noemt die derde fase die van de ultrahominisatie. Die loopt uit op een co-reflexief stelsel van wereldomvattende dimensies op weg naar een ultrahumanum. De mens zou werkelijk sterven van honger als hij niet een volledig voedsel zou vinden. En de naam van dat volledige voedsel is dan de evolutie. En zo gaat het dan tenslotte niet om de ondergang van God in onze geesten en harten, maar om een ongehoorde wedergeboorte van Hem in het heelal in de vorm van liefde-energie (22/120). Teilhard schrijft over De liefde van de Evolutie, dat zij - voor de mensen die in zijn tijd leefden dus - een formulering is die vijftig jaar geleden nog zonder zin was! En nu is zij de uitdrukking voor de enige factor die kennelijk psychisch in staat is om de inspanning van wereldomvattende zelfordening naar haar eindpunt te leiden en daarvan zal het kosmische succes van de mensheid afhangen (22/109). Intussen zijn we weer een halve eeuw verder en het lijkt erop alsof deze opvattingen van Teilhard volledig onder een stoflaag zijn verdwenen. Aan ons is het, die stoflaag te verwijderen.

Het is de lezer van mijn vervolgh verhalen bekend dat ik een tweesporenevolutie heb ontwikkeld. Daarom moet ik ook wel spreken van 'de rede èn de liefde van de Evolutie' en binnen onze biosfeer zijn dat de noö- én de erosfeer. Maar óók in mijn model kan de - als U wilt - opstijgende lijn van complexiteit-bewustzijn, naar de psychosfeer dus, echt niet ontbreken. Teilhard spreekt elders wel over het bereikt worden van een lichtend nieuw psychologisch niveau; de evolutieve bestendigheid van de Geest dwars door de Dood heen; de oriëntatie ofwel oer-polarisatie op een blijvend leven zonder einde; het ontwaken in de Mens van een bepaalde primaire evidentie, dat de Barrière van de Dood overwonnen kan worden (23/113). Hij zegt hier dat een goed begrepen Openbaring van groot belang kan zijn. En deze woorden 'goed begrepen Openbaring' verduidelijkt hij in een voetnoot als volgt: 'd.w.z. in de richting van een rechtstreekse reactie vanbinnen-

uit, van een toppunt van Leven voorbij de Dood'. Op de laatste pagina van zijn laatste boek (een bundeling van artikelen geschreven tussen 23 juli 1951 en 1 januari 1955, dus na Het verschijnsel Mens en kort voor zijn dood) schrijft hij iets over de verwarring welke er bestaat t.a.v. de oude en de nieuwe opvatting van de openbaring, d.w.z. een Openbaring die zich paart aan het wetenschappelijke onderzoek en een Openbaring die dit onderzoek bezielt. Ik kende deze passage niet, toen ik op zoek was naar een passende titel voor mijn boek. Die heb ik gevonden na een lange zoektocht en daar ben ik dus wel heel erg blij mee: De nieuwe openbaring van de kosmische evolutie.

Een nieuwe evolutie-God (22/104)

Teilhard spreekt hier over een nieuwe evolutie-God die oprijst uit het hart zelf van de oude God-Werkman. Hij zegt dat wij boven alles in deze God de oertranscendentie tot elke prijs moeten handhaven en vooral uit kosmische noodzaak. Want, zo zegt hij, als Hij niet vóór deze wereld zou zijn gekomen, hoe zou Hij dan deze wereld kunnen dienen als Uitweg en als Voltooiing? Want juist door Mens te worden, heeft hij ons kunnen loskopen. Teilhard spreekt hier van 'zich christifiëren'. Hij heeft grote bezwaren tegen de gebruikelijke dogmatische formulering van 'mensegeworden God', omdat een dergelijke formulering overkomt als iets conventioneels, juridisch en bijkomstigs, zodat men zich kon gaan afvragen: Waarom Menswording? Waarom Kruis? Maar door de ontdekking van een nieuw type heelal is zijn Menswording (daarin?) echt vlees en bloed geworden en wordt dat nog steeds door een organisch gebonden proces, en zo behoeft die mystiek niet langer te lijden onder een dogmatische formulering, aldus Teilhard.

Ik voor mij geef de voorkeur aan een meer symbolieke benadering, waarmee ik zelfs Jezus van Nazareth niet tekort kan doen want hij noemde zichzelf graag De Mensenzoon. En daarmee haak ik bovendien in op de naamgeving in de oude Openbaring, namelijk 'Iemand als een Mensenzoon', zie ook mijn artikel in *GAMMA* van december 1993. *(wordt vervolgd)*

STOF TOT NADENKEN

Ton Borsboom

Het is alweer geruime tijd geleden, dat ik een bijdrage voor *GAMMA* heb geschreven. Dit was om precies te zijn in het eerste nummer (sept. 1993). Daarna is het stil geworden. Een teilhardiaan in ruste? Die veronderstelling gaat niet op. Eerder zijn de grote hoeveelheid artikelen in *GAMMA* zelf hieraan debet. Paste temidden van artikelen over een basisinkomen voor iedereen en de (natuur)wetenschappelijke bijdragen wel een wat theologische/filosofische beschouwing van mijn hand? Het natuurwetenschappelijk 'geweld' in ons blad deed mij enigszins verstommen. Dit heeft natuurlijk zijn oorzaken. Voor een theoloog is het niet eenvoudig zich in dit gezelschap van teilhardianen te handhaven. Je staat als het ware onder 'verdenking'. Je moet bewijzen een echte teilhardiaan te zijn. Waarom vraag je je af? Ja, pater Teilhard de Chardin heeft nogal geleden onder de officiële kerkelijke theologie. Zeg, het leergezag van de Kerk, de dogmatiek. Veel teilhardianen nemen dat de Kerk terecht kwalijk, maar vergeten weleens dat veel theologen eenzelfde weg hebben moeten gaan als Teilhard de Chardin.

Ook onder de theologen word je met argwaan bekeken als je zegt, dat je bent afgestudeerd op Teilhard de Chardin. Onder theologen komt onze pater nauwelijks ter sprake. Hierin komt overigens verbetering. In de vakliteratuur komt zijn naam wat meer voor. Wat is de reden van dit stilzwijgen, of is het doodzwijgen? Een oorzaak zou kunnen liggen in het feit, dat pater Teilhard de Chardin geen compleet theologisch systeem heeft nagelaten en daarom volgens sommigen niet zo goed toegankelijk is. Anderen vinden zijn denken veel te christologisch (teveel gericht op de figuur van Christus). Weer anderen hebben gewoon geen belangstelling, omdat Teilhard hun niets te zeggen heeft. Hiermee heb ik summier mijn positie geschetst. Als theoloog moet ik mij waarmaken als teilhardiaan en als teilhardiaan moet ik mij waarmaken als theoloog. Een wat ongemakkelijke positie, zoals ik al heb mogen ervaren op bijeenkomsten met teilhardianen en teilhardiaansen. Hoe nu verder?

Al in 1980 vraagt de theoloog T. van Bavel zich af: "Is het niet te vlug stil geworden rond Teilhard de Chardin?"²¹ Nu 16 jaar later geldt deze vraag nog steeds. Toch verandert er iets. "De ontwikkelingen binnen de natuurwetenschappen en theologie maken een nieuwe en vruchtbare dialoog mogelijk", zo meldt J. Van der Veken²². Ook *GAMMA* getuigt hiervan, zij het dat het filosofisch, theologisch

²¹ T.J. van Bavel *Kosmische christologie of theologie van de natuur*. In Tijdschrift voor Theologie 20 (3), 1980, pg. 280

²² J. van der Veken *Een kosmos om in te leven*. Kok Agora 1991, pg. 114

aspect van het denken van Teilhard de Chardin wat op de achtergrond blijft. Er is dus nog hoop voor een teilhardiaans theoloog. Ik hoop dat dit de eerste van een serie beschouwingen wordt, die gewijd zullen zijn aan het theologisch en filosofisch gedachtegoed, dat pater Teilhard de Chardin heeft nagelaten. Ik wil in deze rubriek trachten wat kritische vragen te stellen bij publicaties, die in *GAMMA* zijn verschenen.

In jrg.3/nr.2 van december 1995 schrijft Ben Andrean een artikel onder de titel *Wie denken we wel dat we zijn? Het mensbeeld versus het godsbeeld*. Hij vermeldt daarin: "Elke mens ervaart zich doorgaans als standaardmens". Ik wil deze uitspraak op zichzelf beschouwen, los van de tekst van Andrean. De vraag komt op: Is dit wel zo? De formulering is voorzichtig en laat ruimte, omdat gesproken wordt van 'ervaren'. Natuurlijk ervaar ik mijzelf van tijd tot tijd als standaardmens. Als ik niet zou voldoen aan bepaalde standaards zou het leven ondraaglijk worden of zijn. Dank zij deze standaards kunnen de menswetenschappen, zoals de medische, de psychologie en de sociologie, hun wetenschap bedrijven rond het verschijnsel mens, dat op zichzelf beschouwd een mysterie is. Anderzijds creëren wetenschappers maar al te graag een mens, die voldoet aan bepaalde standaards. Zo kunnen zij hun wetenschap verder uitbouwen, soms ten koste van de mens. In de economie, de politiek, de reclamewereld wordt dankbaar gebruik gemaakt van die standaardmens. Sommige takken van wetenschap schromen niet nieuwe standaards te ontwikkelen waaraan de doorsneemens zich dient te houden.

Maar is de mens wel een standaardproduct? Op een standaardkwestie krijg je geen standaardantwoorden. Bespreek maar eens met een groep belangstellenden het godsbeeld, dat ieder van die groep heeft. De antwoorden zijn verrassend divers en voor menig teilhardiaan een openbaring. Geen beeld lijkt op dat van de ander. Over godsbeelden kun je discussiëren. Je kunt met anderen trachten helder te krijgen wat zij bedoelen uit te drukken met hun godsbeeld. Zijn er dan geen godsbeelden? Ja, natuurlijk zijn die er, maar dit zijn theologische en filosofische uitdrukkingen, die mensen verwijzen naar een diepere bestaansgrond die zij ervaren in het leven. De wetenschap, zoals theologie en filosofie, tracht deze beelden en ervaringen te vangen in woorden en definities en scheidt op deze wijze een soort standaardgodsbeelden. De mens als standaardmens? Dit is geen teilhardiaanse gedachte. Voor Teilhard is iedere mens uniek in zijn verschijnen dank zij zijn/haar bewustzijn. In de mens wordt materie zich bewust van zijn zijn, zijn bestaan, zijn bestaan.

Vervolgens gaat Andrean in op het horizontale mensbeeld en komt na analyse tot de conclusie dat het verticale mensbeeld beter past bij de mens. Dit is de mens die gericht is op het hogere, het mystieke. De mens kent een materiële en een spirituele component. Beide componenten zijn gericht op vooruitgang. De materiële component streeft materieel naar welzijn en welvaart. Goed voor de *body*. Dit is de horizontale component, die Teilhard deelt met bijvoorbeeld de

marxistische filosoof Ernst Bloch.²³ Waar Bloch echter alleen de horizontale component ziet, daar ziet Teilhard de Chardin meer, en wel de verticale component. Denk aan het bijbelse gezegde: de mens leeft niet voor brood alleen. Voor Teilhard is het spirituele, de verticale component, even belangrijk. Hier ligt de relatie met het begrip noösfeer en de wet van de toenemende complexificatie. Alles lijkt erop gericht het bewustzijn te doen toenemen. Waarom vraag je dan? Om uiteindelijk in het punt Omega op te gaan in het goddelijke, in God zelf. De bewust geworden materie keert terug naar zijn oerbron. Even terzijde, het Evangelie van Johannes kent eenzelfde soort beweging. Andrian dwingt mij over zijn concept door te denken. Moet je over de mens niet zeggen: zonder horizontale component geen verticale? In materie, het vlees van de mens, is toch het bewustzijn tot zichzelf gekomen?

Is de consequentie van beide bewegingen, de horizontale en de verticale, die Teilhard voorstaat, niet een curve schuin omhoog? Een soort derdegraadskromme? Behoeft het verticale mensbeeld van Andrian in deze zin geen aanpassing? Stelt Andrian niet alles in dienst van het spirituele in de mens? Het mystieke? Zonder de materiële component is er geen 'completering van het zelfbewustzijn'. Of toch wel, maar hoe dan?

Enkele keren verwijst Andrian naar het punt Omega. Bij een verticaal mensbeeld ligt een verwijzing naar dit punt voor de hand, doch anderzijds roept het vragen op. Het is niet geheel duidelijk wat de overwegingen van Teilhard zijn geweest bij het benoemen en definiëren van het cumulatiepunt in de ontwikkeling van het bewustzijn. Er is ook nog de pleromatie. Wat stond Teilhard voor ogen toen hij het cumulatiepunt Omega noemde? Alpha en Omega is een bekend symbool uit het christendom, het begin en het einde, een symbool voor het goddelijke, voor God. Stond dit symbool Teilhard voor ogen toen hij het punt Omega als zodanig benoemde? Was Omega het sluitstuk van zijn beschouwingen? Of eerder een beginpunt, een vooronderstelling? Moest Teilhard niet noodzakelijkerwijs als katholiek priester uitkomen bij God? In het laatste geval is Omega zijn uitgangspunt. Het antwoord op deze vraag kan van belang zijn voor het hanteren van het punt Omega bij het ontwikkelen van nieuwe gedachten zoals Andrian doet. Wat is de positie van Andrian? Kiest hij Omega als beginpunt voor zijn eigen gedachteontwikkeling? Zo ja, dan moet worden nagegaan of zijn interpretatie en toepassing op het begrip zelfbewustzijn de toets der kritiek kan doorstaan.

Het probleem met het punt Omega is, dat het zowel een convergentiepunt is van de mensheid (noösfeer, waarin de mensheid samenvalt), als staat voor God als

²³ Zie E. Bloch *Prinzip der Hoffnung*

eindoel en voltooiing van het heelal. Het eerste geval levert een beeld op van de mens, waarbij God niet noodzakelijkerwijs ter sprake hoeft te komen. De mensheid wordt in Omega zelf God. Bezien wij de kwestie vanuit Omega als God dan komt een mensbeeld tevoorschijn, waarin de afhankelijkheidsrelatie van God een hoofdrol speelt. De mens is dan volledig onderworpen aan God. Dit sluit determinisme in; het lot van de mens en de mensheid ligt volledig vast. Tussen beide opvattingen van het punt Omega zit een spanning, die Teilhard waarschijnlijk parten heeft gespeeld. Mogelijk vinden wij hier een bron voor het afwijzen van het gedachtegoed van Teilhard door zowel de natuurwetenschappers als theologen, ieder om zijn eigen redenen. Het is goed dit probleem nog eens door te denken, teneinde het teilhardiaanse mens- en godsbeeld goed in het vizier te krijgen.

Ter afronding van dit betoog nog een tweetal opmerkingen. De bedoeling van dit artikel is slechts vragen op te roepen, die stof tot nadenken geven. Het is een poging in het spoor van Teilhard te blijven. Dan nog iets over het mensbeeld. Ik zie een mens, stoffelijk, bestaande uit materie, staan op de aarde (materie). De mens staat verticaal op de aarde en kijkt rond (horizontaal) om de dingen om zich heen, de werkelijkheid, waar te nemen. Wat de mens ziet vervult hem/haar met vreugde en verdriet. Vreugde om de goede, mooie dingen, de liefde tussen mensen onderling, de zorg voor elkaar, eten voor iedereen, de weidse perspectieven van mens en mensheid. Verdriet om de kwade, slechte dingen: mensen die doden, die mensen honger laten lijden, in de kou laten staan; verdriet om materie die vervuild wordt met synthetische stoffen, een milieu dat goddelijk zou moeten zijn, maar geëxploiteerd en vervuild wordt. Deze mens kijkt omhoog (verticaal) het heelal in. De ontzagwekkende ruimte boezemt ontzag, eerbied en tegelijk vrees in. De mens ontdekt zijn kleinheid in dit grote gebeuren en tegelijk voelt hij zich groot en in veilige handen. Het lied van het leven en het heelal roept hem/haar op de materie te overstijgen en te transcenderen naar het eeuwige. Wat maakt het uiteindelijk uit of je staat in een horizontaal of verticaal mensbeeld?

Naschrift:

Wij nodigen de lezers uit op dit stuk te reageren, bijvoorbeeld aan de hand van BTdC dl. 8 blz. 131 met de volgende tekening over het geëxpliciteerde christelijke geloof, waarvoor het heil (de uitweg) tegelijkertijd in het Omhoog en in het Vooruit ligt, dus in de OR-lijn in de driehoek hiernaast. En aan de hand van dl. 21 blz. 87 hfdst. V over 'Centrologie. Proeve van een Dialectiek van de Vereniging' (let wel: hier staat niets van een opgaan in Omega! - red.)

HET WONDERBAARLIJKE GEHEUGEN IN ONZE VINGERS

Sybout Jager

Uit Charons theorie volgt dat het geheugen niet alleen in onze hersenen functioneert, maar in elk deel van ons lichaam. Het geheugen en het vermogen om er creatief gebruik van te maken blijkt namelijk gelokaliseerd te zijn in de fotonenwolk binnen ieder elektron van ons lichaam. Elk van de miljarden elementaire stukjes informatie die zijn opgeslagen binnen elk van de duizend miljard elektronen binnen elk van de honderdduizend miljard cellen in ons lichaam maakt deel uit van ons geheugen. Een conclusie die bevestiging vindt in wat bijvoorbeeld een pianist ervaart tijdens het spelen van snelle passages. Hij heeft geleerd om te vertrouwen op het geheugen in armen, handen en vingers, omdat hij weet dat denken over de vingerzetting hem in de war brengt.

Omdat elektronen onsterfelijk zijn, worden ervaringen, opgedaan tijdens de evolutie, cumulatief opgeslagen in de fotonenwolk. Zo ontstaan er elektronen met een verschillend ervaringsniveau. Het ervaringsniveau van elektronen in organismen ligt over het algemeen hoger dan in materie. In ons lichaam bevinden zich elektronen op elk niveau van ervaring. Eén elektron met het hoogste ervaringsniveau in ons lichaam, dat reeds aanwezig moet zijn in de bevruchte eicel, bepaalt onze persoonlijkheid, onze ziel, en treedt op als dirigent van de lichaamselektronen. Gedurende ons leven zal het ervaringsniveau toenemen. Voorzien van nieuwe ervaringen zal het elektron dat onze persoonlijkheid bepaalt, na de dood ons lichaam verlaten op zoek naar een nieuwe bestemming. Vroeg of laat zal het zich nestelen in een bevruchte eicel waaruit een opvolger zal groeien met een hoger aangeboren ervaringsniveau. Charons theorie verschaft ons een aannemelijke voorstelling van incarnatie en reïncarnatie in de opeenvolgende kringlopen van geboorte, ontwikkeling en sterven naar een hogere trap van organisatie, het kenmerk van evolutie.

Het geheugen speelt ook een cruciale rol in ons gedrag en in ons handelen. Wij ervaren dat ons handelen om te kunnen functioneren in de samenleving vanbinnenuit wordt bestierd. Deze ervaring bevestigt Charons theorie, dat aangeboren eigenschappen die niet door de mens maar door de ordenende macht zijn geselecteerd om evolutie - en dus ook de menselijke samenleving als product van evolutie - mogelijk te maken, gelokaliseerd zijn in de fotonenwolk binnen elk elektron in ons lichaam. Onze vrijheid van handelen, de zogenaamde vrije wil, wordt dan ook begrensd door deze in ons geheugen verankerde eigenschappen. Voorbeelden zijn beschreven in hoofdstuk 8 "Sociaal gedrag in de samenleving".

Vanbuitenaf opgelegde eigenschappen die geen rekening houden met deze eigenschappen, bijvoorbeeld geboden op grond van dogma's, leiden zoals wij ervaren

tot kunstmatig gedrag en - zoals onze geschiedenis toont - tot ernstige verstoringen in de menselijke samenleving.

Het wetenschappelijke criterium om een nieuwe theorie, zoals die van Charon, te aanvaarden als grondslag voor een nieuw wereldbeeld luidt: "Een nieuwe natuurwetenschappelijke theorie dient in voldoende mate bevestiging te vinden in de waarneembare werkelijkheid die - per definitie - nooit de ultieme werkelijkheid kan zijn." In voldoende mate, omdat geen enkele theorie ooit de volledige waarneembare werkelijkheid zal kunnen verklaren. Bijvoorbeeld: de op het ogenblik algemeen aanvaarde algemene relativiteitstheorie, die aanvankelijk niet serieus kon worden genomen omdat zij geen bevestiging vond in de waarneembare werkelijkheid destijds, en de kwantumtheorie blijken op het niveau van de elementaire deeltjes zoals het elektron volstrekt met elkaar in tegenspraak te zijn. Bovendien beperken zich beide theorieën tot de waarneembare werkelijkheid van de niet creatieve, niet spirituele verschijnselen van toenemende desorganisatie (*entropie*) in de kosmos die beschreven zijn in de zogenaamde tweede hoofdwet van de thermodynamica.

Charons theorie over de eveneens waarneembare werkelijkheid van wel creatieve, wel spirituele verschijnselen van toenemende organisatie (*negentropie*) in de kosmos blijkt - zoals in dit boek is beschreven - in ruime mate te voldoen aan het wetenschappelijke criterium om aanvaard te kunnen worden als grondslag voor een nieuw wereldbeeld. Een nieuw wereldbeeld waarin creatieve, spirituele verschijnselen, die wij aan de geest toeschrijven, een volwaardige plaats krijgen naast die van materiële aard. Deze doorbraak in de natuurwetenschappen valt - niet toevallig - samen met een wereldwijd en snel groeiend besef dat de mens niet kan leven met begeerlijkheden alleen. Niet met de materiële begeerlijkheden zoals die bijvoorbeeld door de vrijemarkteconomie over het 'rijke' westen worden uitgestort.

Er ontstaat een nieuw wereldbeeld waaruit het dualisme van twintig eeuwen tussen geest en materie, als waren het twee onafhankelijk naast elkaar staande fenomenen, verdwenen is. Noch de geest, noch de materie, maar de combinatie van geest en materie maakt de menselijke samenleving levensvatbaar, zoals noch de man, noch de vrouw, maar pas de combinatie man/vrouw het levensvatbare organisme de mens oplevert.

Naschrift

Het betreft hier de eerste publicatie van een hoofdstuk (4.8), dat als aanvulling is bedoeld op het boek Wereld zonder grenzen, dat binnenkort opnieuw zal worden gedrukt, en wel voor het eerst in een Russische vertaling. (red.)

INGEZONDEN BRIEF VOOR HET TIJDSCHRIFT GAMMA

Zoals binnen in de omslag is vermeld, presenteert *GAMMA* zich als een tijdschrift voor "de bevordering van de groei in bewustzijn van de waarden van de mens, gebaseerd op de ideeën van Pierre Teilhard de Chardin". Omdat ik deze doelstelling onderschrijf en (al in de jaren zestig) getroffen ben door de bijzondere betekenis van de denkbeelden van Teilhard de Chardin, heb ik mij onlangs, toen ik van het tijdschrift vernam, opgegeven als abonnee van *GAMMA*. Eerlijk gezegd ben ik daar óók toe gekomen, doordat ik enige jaren geleden kennis heb gemaakt met het procesdenken van Whitehead. Waarom dat zo is, kan ik het beste uitlegen door de hulp in te roepen van niemand minder dan van prof. Max Wildiers, die enige jaren geleden o.a. in zijn boeken *Kosmologie in de westerse cultuur* en *Theologie op nieuwe wegen* heeft gewezen op het bijzondere karakter van de ideeën van Whitehead. En, waar het in deze brief vooral om gaat, prof. Wildiers is ook degene die, in zijn onlangs verschenen boek *De vijf vreugden van de geest*, met name de zinvolle relatie tussen het werk van Teilhard en van Whitehead heeft verwoord (pag. 118 ev.) Ik ontleen daaraan de volgende passages:

"Terwijl Teilhard zich bij voorkeur op fenomenologisch terrein beweegt en een beschrijving construeert van de wereld zoals hij die ziet in het licht van de evolutieleer, houdt Whitehead zich bezig met de metafysische vragen die een evolutionistische visie op de wereld doen rijzen." Met andere woorden: Whitehead heeft gezocht naar de bouwstenen van de evoluerende kosmos en naar de structurele en functionele aard van die bouwstenen. Met zijn metafysica van het worden heeft Whitehead een 'vloer' gelegd onder het evolutiedenken van Teilhard. "Het werk van Teilhard vertoont weliswaar met dat van Whitehead verschillen in uitgangpunt en benadering," - aldus Wildiers - "maar de visies van beiden worden geschraagd door een fundamenteel gelijklopende opvatting omtrent de wereld. [...] Beiden vormen een belangrijke bijdrage tot het tot stand brengen van een nieuw wereldbeeld, dat richting kan geven aan en een bron van inspiratie kan zijn voor de toekomst van onze cultuur."

Hiermee kom ik tot mijn voorstel aan de redactie om ook de visies van Whitehead op te nemen in het aandachtsgebied van *GAMMA*. Daarmee zal naar mijn mening een waardevol element toegevoegd worden aan de bevordering van de doelstelling van het tijdschrift. Ook ben ik van mening, dat mijn voorstel kan bijdragen tot een uitbreiding van de lezerskring van *GAMMA*. Samen met drie anderen vorm ik namelijk sinds enige jaren een kleine studiegroep over het procesdenken van Whitehead. In de loop van die tijd hebben wij contacten kunnen leggen met enige tientallen personen, die hebben laten blijken geïnteresseerd te zijn in een tijdschrift, dat bereid is om ook voor beschouwingen en informatie over het procesdenken een min of meer vaste plaats in te ruimen. En wat de combinatie met Teilhard betreft zou ik tot slot nog eens Wildiers willen citeren: "De opvattingen over de wereld van Teilhard en van Whitehead staan zó opvallend

dicht bij elkaar en hun ideeën over belangrijke onderwerpen zijn zó gelijklopend, dat het samenbrengen van deze twee volkomen gewettigd lijkt."

Rijswijk, 14 juni 1996 - Ben Crul

Naschrift redactie:

Op 31 mei werd het voorstel van de Whiteheadgroep besproken in een bestuursvergadering bij onze secretaris Nicke Böck in Den Haag. Het toen geformuleerde standpunt was om de identiteit van de Stichting Teilhard de Chardin en de Whiteheadgroep te handhaven, maar laatstgenoemde ruimte te geven voor haar publicaties in ons blad. Op 14 juni vond ten huize van ir. Crul tussen hem en de andere leden van de groep, de heren ir. A.L. van Kleef, drs. J.Kleisen, dr. ir. W. van Zijll en ons bestuur, vertegenwoordigd door de penningmeester drs. A.Borsboom en ondergetekende, een geanimeerde gedachteswisseling plaats over elkaars motieven om de krachten op deze wijze te bundelen. Deze resulteerde in het besluit om aan allen, die blijk hadden gegeven belang te stellen in de organisatie rond het procesdenken een brief vanuit de groep van vier en een proefnummer van *GAMMA* te sturen. Door vergroting van het abonneebestand van dit blad immers zal een grotere bekendheid kunnen worden gegeven zowel aan het werk van Teilhard als aan dat van Whitehead, hetgeen van groot belang wordt geacht voor onze samenleving. Allen waren het erover eens, dat dit ook de kwaliteit van ons blad aanzienlijk kan verhogen, omdat er van een grotere diversiteit aan disciplines kan worden gereageerd op elkaars artikelen. Immers, *GAMMA* wil een forum zijn voor meningsvorming, bewustwording en toenadering. Wij hopen vele nieuwe mensen te mogen inschrijven die met onze doelstellingen sympathiseren.

Henk Hogeboom van Buggenum

Op de valreep bereikte ons een tweede recensie van het boek van Wildiers *De vijf vreugden van de geest*, geschreven door de kunstenaar Benedict Broere. Het leek ons goed - mede gezien het hierboven aangekondigde contact - deze ook op te nemen. Het al met al enigszins dikker uitgevallen nummer van *GAMMA* geeft erdoor een extra-feestelijk tintje aan ons toekomstig samengaan. *redactie*

KUNST EN WERELD
Over een nieuw boek van Max Wildiers
Benedict Broere

De van oorsprong Belgische professor Max Wildiers, belangrijk ontdekker en verbreider van de ideeën van Teilhard de Chardin, heeft onlangs een prachtig boek gepubliceerd, *De vijf vreugden van de geest*, waarin een veelheid aan belangrijke ideeën van het tegenwoordig in opkomst zijnde creatieve wereldbeeld zijn samengebracht.

Als leidraad voor zijn boek gebruikt Wildiers de vijf elementen van het menselijk geestesleven: religie, wetenschap, geschiedenis, filosofie en esthetica. Binnen de kaders van deze elementen ontwikkelen zich de teksten richting een wereldbeeld waarin bewustzijn, orde en creativiteit een belangrijke rol spelen. En naast evidenties als Plato, Aristoteles en Kant wordt er veel verwezen naar belangrijke denkers van de twintigste eeuw zoals Pierre Teilhard de Chardin en Alfred North Whitehead (procesdenken).

'Kunst' is hier het overheersend thema, 'kunst' en het 'kunst maken' en alles wat daarmee samenhangt. Het lijkt te verwijzen naar een creativiteit die het bestaan vorm geeft en verder tot ontwikkeling brengt. "Kunst heeft iets van de schepingswil die de kosmos deed ontstaan en steeds werkzaam is in het werk van de kunstenaar" (p. 17). Bij kunst gaat het om een proces van ontstaan, ontwikkelen, maken. Eerst was er niets en toen ineens iets, een kunstwerk, maaksel, schepsel. Wie kent niet de film waarin Karel Appel met grote, krachtige gebaren een sterke compositie neerzet op het doek? Of die film waarin Picasso razendsnel op glas voor de camera in enkele lijnen een vrouw tekent en deze voorstelling overschildert naar een landschap en nog eens overschildert naar een interieur met doorkijk op een strandtafereel, naar weer een andere voorstelling, enzovoort, nat in nat. Dit is kunst in actie, kunst in de maak. Je ziet hoe het ontstaat. Fascinerend is bijvoorbeeld ook de scene in de film *Amadeua*, waarin Mozart zijn *Requiem* dicteert aan Salieri, snel de muziek in onderdelen beschrijvend, wat hij 'hoort', 'ziet', persend in notentaal.

Als je dit in gedachten hebt, dit gebeuren, dit iets maken, tot bestaan brengen, en je kijkt naar moleculen, planten, dieren, zand, het hele geheimzinnige bouwsel dat zich van dichtbij, als het gras bij je voeten, tot uiterst ver weg, lichtjarenwijd, uitstrekt, dan komt er onvermijdelijk de vraag: Wat is het dat dit maakt, deze wereld? Wat brengt het tot stand en doet het leven? Er is deze complexiteit die zich handhaaft in de tijd en zich ontwikkelt naar nog grotere complexiteit. Op de een of andere manier heeft dit alles met creativiteit te maken. Een creativiteit die, een stap verder gezien, verwant is aan het menselijk scheppend vermogen of waarvan de menselijke creativiteit een afgeleide is. Alsof de creativiteit van de wereld in een bepaalde vorm in de mens tot leven is gekomen en nu probeert te begrijpen

wat er gaande is, probeert zichzelf te ontdekken in de zelfgeschapen werkelijkheid.

Wildiers verwijst met nadruk naar oude maar door de moderne wetenschap weer actueel geworden ideeën. Zo'n idee is bijvoorbeeld die van een elementaire verbinding van mens en kosmos. "De mens en de wereld waren ontworpen op hetzelfde grondplan maar op een verschillende schaal: zij werden geregeerd door dezelfde wetten, kenden dezelfde eigenschappen en waren volkomen op elkaar afgesteld" (p. 153). Dus een grondplan als basis van alles, de centrale informatie erin. Men spreekt ook wel van centrale orde, Logos, Tao, Idee. Een idee waarop de hele wereld één grote variatie is, en die voor alles in die wereld elementair bepalend is. "De hele wereld was, zoals de platonische denkrichting voorhield, de verwezenlijking van een goddelijke idee, een goddelijk archetype" (p. 155).

De wereld lijkt zo op muziek die tegelijk gecomponeerd en ten gehore gebracht wordt, een briljante improvisatie. Zij is, zo schrijft Wildiers, een samenspel van tegendelen, consonant-dissonant of zoals we tegenwoordig denken: mannelijk-vrouwelijk, verticaal-horizontaal, snel-langzaam, hard-zacht, melodie-ritme. "De hele wereld in al haar aspecten ... was het resultaat van een harmonieus samenspel van tegenstrijdige krachten: een *concordia discors*"(p. 157).

Ergens in het boek haalt Wildiers een zinnetje aan dat je ineens heel diep treft, 'diep' in de zin van kernachtig, de kern rakend, zozeer dat je zegt: "Ja inderdaad, zo zit het, daar gaat het over. Van Hermes Trismegistos:

"Wie muziek begrijpt, die begrijpt de orde van de wereld". (p. 149)

Het is net of hier in cryptische bewoordingen verslag gedaan wordt van wat je zou kunnen noemen een kijkje in de keuken van de schepping. Deze uitspraak doet denken aan soortgelijke uitingen van Heraclitus of Lao Tse. Intuïtief, beeldend, enigmatisch, maar op de een of andere manier adequaat. Wat zou Hermes hier zeggen? Wat zou hij bedoelen? Wel, ik denk dat er hier op z'n minst twee dingen gezegd worden: In de eerste plaats dat de wereld de oneindige variatie is op een centraal thema, een grondplan, idee. Zoals bijvoorbeeld het eerste deel van de *Vijfde Symfonie* van Van Beethoven een variatie is op het thema ta-ta-ta-aa. Ten tweede dat de wereld net zo 'vluchtig' is als muziek, dat het de levendige gedachte binnen een bewustzijn is, de expressie ervan, in stand gehouden en tot ontwikkeling gebracht door een intensief denken.

Ik denk dat als we intensief kijken naar de totstandkoming van kunst, muziek, de expressie van orde, het variëren op een thema, het worden en ontwikkelen, als we meer te weten komen van wat er dan gaande is, het bewustzijn waarin het speelt, dat we dan gaan begrijpen dat de wereld te maken heeft met muziek en compone-

ren en variëren en spelen, het hele proces, alles wat daarbij komt kijken om muziek te doen zijn en worden.

Zoals gezegd, Wildiers' teksten bevatten veel van het bekende repertoire van ideeën en denkers dat bijdraagt aan de ontwikkeling van een creatief wereldbeeld. Jammer vind ik het daarom dat bijvoorbeeld Ken Wilber, de belangrijke transpersoonlijk psycholoog, niet aan bod komt: waar is Ken Wilber? Terwijl toch wel David Bohm genoemd wordt met zijn impliciete orde. In de meeste boeken over het opkomende creatieve wereldbeeld worden Wilber en Bohm haast in één adem naar voren gehaald.

In ieder geval, zoals te verwachten is bij de kenner Wildiers, is Teilhard de Chardin volop aanwezig. De oude meester geeft nog eens een prachtige samenvatting van wat Teilhard bedoeld heeft met de Christus in zijn filosofie. Dat het te maken heeft met iets waar deze wereld, deze symfonie naar op weg is, een hoogtepunt, Omega. Wildiers: "De Christus die hij vereert is niet de Christus van de Saint-Sulpice-prentjes, maar de Christus Pantocrator of Cosmocrator van de Oosterse liturgie, de Christus over wie Sint-Paulus zegt dat in Hem alles geschapen werd (Kol. 1,16), dat alles in Hem zijn bestaan heeft (Kol. 1,18), de Christus in wie alles tot eenheid wordt gebracht (Ef. 1,10), die het Hoofd is van de hele mensheid (Kol. 1,18), de Christus die de sluitsteen vormt van het hele wereldgebouw en die terugkeert aan het einde der tijden als de bekroning en voltrekker van de wereldgeschiedenis. Deze Christus is op een gegeven moment van de geschiedenis in de wereld verschenen als de hoogste theofanie van het goddelijke en krijgt pas zijn voltooiing en zijn totale verwezenlijking wanneer alles in Hem verenigd zal worden aan het einde der tijden. Aan de verwezenlijking van deze eenheid, aan de opbouw van zijn Mystiek Lichaam, zijn alle christenen geroepen om mee te werken. Het hoogste levensideaal van de christenen is dus niet in de eerste plaats het persoonlijk heil te bewerken; het hoogste levensideaal van de christenen is mee te werken aan de opbouw van het *Corpus Mysticum*, van de totale Christus, aan de voltooiing van de wereld in Christus, en door dit streven heen zijn persoonlijke eindbestemming te bereiken." (p. 63)

Deze hoogste idee doet sidderen en beven, opperste verwondering en schroom en verbazing. Er is een film, *Close Encounters of the Third Kind*, een prachtige en tegelijk spannende bioscoopfilm, waarin de hoofdrolspeler en nog een honderd of wat geleerden van allerlei disciplines op een gegeven moment bezoek krijgen van een oogverblindend mooi en gigantisch groot ufo/ruimteschip, een naar alle kanten stralende vliegende stad eigenlijk. En altijd als ik nadenk over de idee Omega, of dat nu in termen van Christus is of Boeddha of mystieke vereniging, dan komt een dergelijk beeld naar voren, ongeveer als dat van de stralende ufo in deze film.

Er is iets van een hoogtepunt in de wereld, een piek, mogelijk om naar te streven, en dat iets is dat Omega. Het is het maximum aan wereld. De apotheose van de schepping, ooit geheel het universum omvattend. Geheel de schepping lijkt erin te bestaan dat alles ernaartoe beweegt, dat alles uiteindelijk een toebewegen is naar dit Omega. Heel voorzichtig gloort het in zoets eenvoudigs als bijvoorbeeld een paardebloem, een roos, de liefde van twee mensen, een mooie stad ook. Maar uiteindelijk, het alleruiteindelijkst, is Omega het visioen van de schepper, de te bereiken top in de wereld, de ultieme expressie van wereld en leven en bestaan.

DE EED VAN PROMETHEUS
opgetekend door E.PI.MEETHUIS (slot)
Hans Richter

De 4e aflevering van het voor GAMMA bewerkte boek van Hans Richter *The Hippocratic Oath Revisited* verscheen in nr. 2 van jaargang 3. Het leek ons goed juist nu het geheel af te ronden, omdat van 22-25 augustus in Amsterdam het *International Congress of Engineers and Scientists* plaatsvindt, dat georganiseerd wordt door INES (*the International Network of Engineers and Scientists for Global Responsibility*) in samenwerking met de universiteit van Amsterdam. Hans Richter heeft tevoren zijn ideeën gedeponerd bij het secretariaat, Mr. Reiner Braun, P.O. Box 101707, 44017 Dortmund, BRD, alwaar u inlichtingen kunt inwinnen (tel.:+49-231103825/26 - internet: www.frt.fy.chalmers.se/amsterdam). Via internet kunnen uittreksels van redevoeringen worden verkregen en e-mail-discussies worden aangegaan. Het adres van het plaatselijk organisatiecomité is: prof. Armin Tenner, Buziastraat 18, 1068 KN Amsterdam, tel.: 020-6192738, fax.: 020-5925155, e-mail: ines@sara.nl

Over de auteur en het boek

De auteur Joannes W. Richter is geboren in 1947 en opgegroeid in Eindhoven. Na een studie in de elektrotechniek aan de T.U. Eindhoven heeft hij sinds 1972 in de telecommunicatie-industrie gewerkt, aanvankelijk in de ontwikkeling van antennes en digitale elektronica voor civiele toepassingen en tegenwoordig op het gebied van CAD (ontwerpen met behulp van computers). Met zijn vrouw en volwassen zoon is hij woonachtig in de omgeving van Stuttgart, Duitsland. Zijn vrije tijd is voornamelijk gevuld met sport, filosofie en natuurkunde. Als kind van zijn tijd plundert ook hij deze planeet naar draagkracht door autorijden, vlieg-reizen, vakanties: "Hier sta ik dan, ik kan niet anders", zegt hij van zichzelf. Maar hij denkt na en trekt het boetekleed aan. Onder het pseudoniem E.PI. Meethuis worstelt hij - als verre nazaat van Epimetheus - met de dochter van diens broer. Zij werd verwekt op last van Zeus, die zag dat de grote uitvinder Prometheus vlak bij het kurkdroke eikenwoud met vuur speelde - zoals onze technici thans. Zeus zond Hermes, de gevleugelde. Deze bracht hem een droom. De volgende ochtend schreef Prometheus haar vanuit zijn geweten op: de *Eed van Prometheus* was geboren.

"Welkom, mijn dochter. Ik ben je vader Prometheus, maar je moeder is de mensheid. Wij hebben jou eeuwenlang gekoesterd,gedragen,onbewust, terwijl je sluimerde in onze wil. Nu word je een gevleugelde gedachte, gekoesterd en bemind voor alle tijd.Je zult onze harten verwarmen, in onze jeugd en in ons avondrood. Welkom, mijn kind! "

De schepper voorzag zijn schepselen van dit nieuwe geweten, maar zij wisten het nog niet. En zoals Nietzsches *Zarathustra* in zijn "stillsten Stunde" geconfronteerd wordt met de stem van zijn geweten zo Epimetheus bij Richter:

De wijzer versprong en zijn levensklok haalde diep adem, toen de dochter van zijn broer Prometheus aan zijn bed trad en met fluisterstem sprak: "Jij kent me toch nog wel, Epi?"

En na veel heen en weer gepraat:

"Weet jij niet, wat nu het hardst nodig is? Iemand die de leiding neemt. Want belangrijk werk doen is moeilijk, maar nog moeilijker is de leiding nemen over werkelijk belangrijke werken. Dat is het meest onvergeeflijke bij jou: Jij hebt de macht, maar je wilt niet bevelen".

Waarop Epimetheus:

"Ik heb toch niet de stem van een leeuw."

Maar zij:

"De stilste woorden zijn het, die de storm brengen. Gedachten die op duivenvoetjes gaan sturen de wereld. O, Epi, je vruchten zijn rijp, maar jij bent nog niet rijp voor je vruchten. Ga terug in je eenzaamheid en laat mij op je inwerken."

Wie de afleveringen van dit boek in *GAMMA* nog eens op zich laat inwerken zal inzien hoe noodzakelijk het is, dat de technici en wetenschappers - zoals bijeen op bovengenoemd congres - de leiding nemen in het laten spreken van het geweten en zich niet - zoals politici vaak - laten insnoeren door o.a. het economisch liberalisme. Als zij hieraan met de 'Eed van Prometheus' uiting geven, zijn we - zeker psychologisch gezien - in elk geval al een stap verder.

Zoals Odysseus zich liet vastbinden aan de mast om de verleidingen van de sirenen te weerstaan, zo laten de politici zich tegenwoordig insnoeren door het economisch liberalisme. (Detail van een Griekse vaas uit het begin van de vijfde eeuw voor Christus)

Pro-GAMMAatjes

- Op de oproep tot het bijwonen van **een lezing door dr. Mervyn Fernando op 4 mei** reageerden slechts twee mensen. Hierop besloot deze een dag eerder te vertrekken dan gepland was. Eigenlijk is dit heel jammer, want hij bleek een boeiend spreker. Met John Houtbraken als chauffeur - een man die we bij onze tocht door India pas hadden leren kennen en die toevallig in Nederland was - legden Michaël Hosman en Henk Hogeboom met hem in vier dagen 1500 km af om alle afspraken na te komen. Bij de ex-premier drs. **R.M.Lubbers** spraken we over Teilhard en globalisering, bij **prof.dr. Gerrit Huizer** in het Derde Wereldcentrum van de KUN over vrijemarkteconomie, bij prof. **Trees André** op de universiteit Utrecht, het **Centrum voor Inter-religieus Leren**, over integratie in het onderwijs van culturen. Met **Piet Terhal** in Leiden over de mogelijkheden van **Kooistra's plan voor een basisinkomen** voor iedereen op de wereld. Daarbij was ook onze Ben Andrean. In Oegstgeest werd een uitgebreid interview met de redacteur van het blad *Bijeen* door dhr. Landman opgenomen. En verder dineerden we met een gezelschap dat was uitgenodigd door **Manec van der Lugt**, directeur van het **Davidshuis** in Rotterdam, die Mervyn als spreker wilde uitnodigen voor een op handen zijnde conferentie. Ook waren we een uurtje te gast bij de publicist Jan Glissenaar en zijn vrouw. Hij heeft meer dan veertig jaar ervaring met reizen in ontwikkelingslanden. Met hem wisselden we van gedachten over de organisatie van reizen op Sri Lanka voor jongeren en over de verbreiding van het economisch wereldplan in Brazilië. Eind augustus gaat **Jan Glissenaar** er weer met een groepje naartoe. (Mensen, die eens mee willen naar plaatsen waar geen toerist komt, kunnen contact opnemen met **Stichting Wederzijds**, Postbus 20, 3417 ZG Montfoort, tel. 03484-71425) Om subsidie los te krijgen voor het vormingscentrum van Mervyn Fernando op Sri Lanka, het *Subodhi Institute for Integral Education*, bezochten we voorts verscheidene instellingen in ons land. Gewapend met boeken en summaries over het Wereldplan en goede voornemens om de door ons in Sri Lanka gelegde contacten voor een infrastructuur ervan te verstevigen, vertrok Mervyn op zaterdagochtend 4 mei naar Duitsland.
- Op 8 mei werd de tentoonstelling van **kunstwerken van Pieter Kooistra** geopend door Eckart Wintzen, de voormalige directeur van BSO, in het gebouw van de computergigant ICL te Maarssen. Centraal stond in zijn speech het werk van de kunstenaar ten behoeve van het Wereldplan voor Alle Mensen, dat vervolgens in een geheel herziene versie van de video aan een publiek van circa honderd genodigden werd vertoond. Daarna vond een vergadering plaats over de strategie, die moet worden gevolgd om te komen tot een pilotproject in Sri Lanka, Costa Rica, Bhutan of een ander klein land.

- Op 16 mei stonden we samen met de **Stichting Sarana**, die goederen uit Sri Lanka importeert voor Derde-Wereldwinkels, met een kraam op de 8-meimanifestatie in Den Bosch. Er bleek meer belangstelling te zijn voor de materie dan voor de geest. Terwijl Sarana voor ruim duizend gulden verkocht aan geborduurde ansichtkaarten en speelgoed, oogstten de affiches en boekjes van Teilhard slechts opmerkingen als: "We wisten niet dat daar ook een stichting van bestond", waarop men vervolgens na discussie verderliep. De 35 verkochte *GAMMA*atjes met inschrijfformulier hebben tot dusverre nog geen abonnee opgeleverd. Tijd voor bezinning dus!
- De **Teilhard-Werkgroep Delft** kwam op zaterdag 18 mei weer bijeen in het zaaltje naast de Genestetkerk in Delft. Doel was dit keer de werkgroep in haar kennisniveau over Teilhards leven en werk op één lijn te brengen. Dit gebeurde aan de hand van een diaserie, verzorgd door **Paul Revis**. Helene Bangert liet daarop dia's van eigen beeldhouwwerk zien, waarin zij de ideeën van Teilhard intuïtief uitdrukt. Iedere deelnemer ontving enige dagen later al de notulen. Dit keer waren ze verzorgd door Susy Swarts, die de bijeenkomst goed samenvatte en een korte, maar duidelijke omschrijving opnam van begrippen als 'tijd' en (reflexieve) 'intelligentie' en 'bewustzijn'. Op 21 september verzorgt Piet Terhal de inleiding op het thema "De ethiek van Teilhard en een nieuwe economie" en op 16 november Ton Borsboom over "De ideeën van Teilhard in relatie tot die van Whitehead". Plaats: Oude Delft 102-104, tijdstip: 13.00-uiteindelijk 17.00 uur. Even noteren dus!
- Op 31 mei had onze voorzitter na de bestuursvergadering bij Nike Böck een oriënterend gesprek met **Jan Snauwaert** uit België over een mogelijke Vlaamse tak van onze Stichting. **Herman Teuben** had de eerste contacten voor dit gesprek gelegd. Zeer vervelend is, dat Herman thans voor de tweede keer door een hartaanval in het ziekenhuis ligt. Bij het ter perse gaan van dit blad is hij in afwachting van een operatiemogelijkheid in Nieuwegein. Het zou leuk zijn als u hem een kaartje stuurde via Mieke, zijn vrouw, Lijsterstraat 175, 7523 ES Enschede (tel.: 053-34 22 76)
- Op 3 juni was **dr. Gomez** te gast in Heiloo. Hij was negen jaar lang van regeringswege belast met de coördinatie van het alfabetiseringswerk in de ruim vierhonderd districten, die India telt. Als professor leidt hij jonge mensen op voor kaderfuncties in het ontwikkelingswerk op het platteland van India. Na het lezen van het boek *The Ideal Selfinterest* en het zien van de video was hij enthousiast over de mogelijkheden die het plan Kooistra biedt om met een basisinkomen tot persoonlijke ontplooiing te komen. Zijn organisatie heeft de infrastructuur om een pilotproject daarvoor op te zetten. Op zijn schriftelijk verzoek aan minister Pronk om enige subsidie voor het drukken van informatie en het vertalen van de video naar de cultuur van het land toe werd echter binnen tien dagen afwijzend beschikt. Niet de mensen in het land

zelf mogen blijkbaar zeggen wat goed voor hen is, wij bepalen dat. Maar, in de woorden van dr. Gomez over hulpverlening uit het Westen zoals die tot dusverre vaak gebeurde: "We don't need your bloody money!" Geldschepping voor koopkracht, waarmee men zelf zijn doelen kan bepalen, ja, dat wel. Hiermee is een oordeel geveld over het toch nog steeds als paternalistisch ervaren karakter van de hulpverlening. Gelukkig schijnt ons land in dit opzicht over het algemeen een minder ongunstige indruk te maken dan andere Europese landen en Amerika.

- De bladen, die wij in ruilabonnement ontvangen, bevatten ook ditmaal weer interessante artikelen:
- Het bulletin van de **Stichting GRONDVEST** wordt u viermaal per jaar na overboeking van f 25,- op haar giro 2446600 toegezonden. Het nummer van het tweede kwartaal is zojuist verschenen. Het bevat een interview met Robert Went die in zijn boek *Grenzen aan de globalisering* voor een radicaal andere economische en sociale logica pleit. André Bons en Raf Janssen komen aan het woord over hun boek *Het gelukkig einde van de verzorgingsstaat*, waarin ze de noodzaak van een filosofie van de hoop benadrukken, het nieuwrechtse streven naar onafhankelijkheid willen ombuigen naar bevrijdende afhankelijkheid, zodat het individualisme plaatsmaakt voor een morele economie en utopieën weer een kans krijgen menselijke vooruitgang te plannen. Het zijn eigenlijk allemaal elementen die ook in het **Wereldplan van Kooistra** aanwezig zijn, alleen daarin worden ze praktisch uitgewerkt en zijn ze niet op een verandering van het bestaande gericht - die is psychologisch niet haalbaar - maar op een supplementaire economie, die op den duur een voorbeeldfunctie kan gaan vervullen voor de bestaande. Om zo'n economie in te voeren is het echter noodzakelijk, dat alle tegenstanders van de huidige gang van zaken de koppen bij elkaar steken en tot één strategie komen om de regering daartoe te bewegen. Dit geldt ook voor Klaas de Boer. Deze stelt in zijn studie *Energie en Recht* vast, dat de kerken zich als de belangrijkste dragers van ethiek onthouden hun invloed op de economie ten gunste van de ethiek aan te wenden. Hij pleit ervoor dat de wetenschap en de kerken hun plicht waarmaken om de op aarde beschikbare energie evenredig onder iedereen te verdelen. Ook hier: Het moet anders dus! Zo'n opvatting lokt alleen maar verzet uit. Kooistra zegt: Laat het bestaande intact en voeg iets nieuws toe, zodat mensen kunnen zien, wat het beste voor ze is.
- Op 19 juni vond van 15.00-18.00 uur in het Beatrixgebouw van de Utrechtse Jaarbeurs de bijeenkomst "**Aanzet tot echte heroverweging**" plaats, een pleidooi voor ombuiging, ontmaterialisering en bevrijding. Te zien was een video, getiteld *Vier over groei*, waarin de hoogleraren Pen en Opschoor en de ondernemer Eckart Wintzen hun zegje doen. Voorts voerde Harry de Lange, emeritus hoogleraar economie en (met prof. B. Goudswaard) auteur van het

boek *Genoeg van teveel, genoeg van te weinig - Wissels omzetten in de economie* het woord, gevolgd door de coördinator van het Project Moderne Economie (Promodeco), Willem Hoogendijk. Onder leiding van Paul Metz van 'INTEGeR... consult' vond daarna een open discussie naar aanleiding van vragen uit de zaal plaats. Paul Metz en Eckart Wintzen zagen we eerder op 8 mei in actie bij Kooistra. Er is dus al een link ... In een tijdschrift zoals het onze, dat de filosofie van Teilhard de Chardin propageert, kan niet genoeg worden gezegd dat bundeling van krachten evolutionair gezien alleen levensvatbaar is. Kijk niet naar je verschillen, maar zoek de eenheid in verscheidenheid en maak die eenheid sterker!

- Misschien kunnen we Willem Hoogendijk van **PROMODECO** een beetje over zijn bezwaren tegen de 3½% economische groei in het Plan Kooistra heen helpen door hem te wijzen op het artikel van E.J.Bomhoff *Milieudefensie maakt stemming* in NRC van 17 juni jl. Daarin zwaait de schrijver de milieubeweging veel lof toe voor actie en informatie. Alleen tegen de folder van de Vereniging van Milieudefensie *Duurzame uitdaging* maakt hij nu toch bezwaar. Hij is bang, dat lezers maar één boodschap goed eruit zullen onthouden: Groei in de Derde Wereld bedreigt ons milieu. Sprekend vanuit een bijna teilhardiaans vertrouwen in de wijze waarop de mens in de toekomst zal weten om te gaan met de techniek komt hij tot de conclusie: "Het zijn de rijkste landen die het zich kunnen permitteren om het meest zorgvuldig met hun milieu om te gaan. Die rijkdom en die zorg zouden wij ook al onze medeburgers in de Derde Wereld zo snel mogelijk toewensen. En laat de plattelandsdokter in China straks vlug met de auto naar zijn patiënten gaan!"
- **Het blad ODE** (los verkrijgbaar in de boekwinkel voor f 12,50, abonnementen voor f 50,- 6 nrs. per jaar, tel.: 010-486 2425) blijft boeien door zijn prachtige foto's en zijn artikelen uit allerlei binnen- en buitenlandse tijdschriften, die 'een andere wereld in zicht brengen, niet links of rechts zijn, maar toekomstgericht; die werkloosheid bijvoorbeeld niet aanvaarden als een naar en onontkoombaar gegeven, maar die het fenomeen werk opnieuw beschouwen'. De redactie geeft er blijk van haar 'ogen niet te sluiten en de werkelijkheid van vandaag te erkennen: de schulden, de vervuiling, de vervreemding.' Maar zo objectief en eerlijk mogelijk zoekt zij 'naar nieuwe gezichtspunten' die 'voorbij het financieringstekort en het gat in de ozonlaag' liggen. De artikelen sluiten thematisch vaak aan bij wat in *GAMMA* filosofisch wordt onderbouwd. Zo bijvoorbeeld "De kracht van geweldloosheid" van Martin Luther King en "Leven zonder geweld" van Jiddu Krishnamurti bij het artikel van **Mervyn Fernando** in *GAMMA*. Ook de kritische noot over ontwikkelingshulp, zoals wij die plaatsen, ontbreekt niet. Zo lezen we onder de kop "Een kledingdilemma" uit het blad "Ongehoord" (febr. 1996): "De Afrikaanse textiel- en schoenenindustrie gaat in hoog tempo kapot aan de concurrentie

van ingevoerde tweedehandskleding uit Europa [...] Vijftien jaar geleden waren er nog 45.000 Keniaanse kleermakers, thans nog maar 20.000". ODE signaleert. In "Bewogen artiesten" wordt een interview aangehaald met de Amerikaanse popartiest Bruce Springsteen, die op een van zijn CD's pleit voor een soort Marshallplan om werkelijk sociale rechtvaardigheid en gelijkheid te bereiken. Waar hebben wij dat meer gelezen? En hetzelfde geldt voor de bespreking van het boek "The disappearance of God" van Richard Elliott Friedman, die uit de Bijbel zelf de conclusie trekt: "God heeft deel aan de mens, de mens heeft deel aan God" en zich afvraagt: "Maakt God een vacuüm om de mens uit te dagen dat op te vullen, met de keuzevrijheid dat ten goede of ten kwade te doen? En is dit dan geen vrijblijvend - en dus wreed experiment van God, of staan er misschien grote belangen op het spel?" Vragen, die bij Teilhard een vanuit wetenschap en geloof gefundeerd antwoord krijgen. Wij kunnen al onze lezers het blad ODE naast het onze van harte aanbevelen.

- Met steun van **NCDO** (de Nationale Commissie voor internationale samenwerking en Duurzame Ontwikkeling) is de organisatie **Jongeren Zonder Grenzen** (JZG) op 21 april gestart. In het eerste nummer van haar blad "Onbegrensd Terrein" maakt ze zich bekend: "een nieuwe jongerenbeweging, die wereldwijd jongeren bij elkaar wil brengen, gebaseerd en gericht op vriendschap en solidariteit zonder grenzen. In de nieuwe beweging gaat het om de vorming van jongeren tot wereldburgers en de deelname van jongeren aan ontwikkelingssamenwerking, gericht op een voor allen bewoonbare en rechtvaardige wereld." Dorine Pott, de projectleider, hoopt de doelstellingen o.a. te verwezenlijken door werkloze jongeren uit te zenden om samen met jongeren van de vreemde cultuur aan projecten te bouwen. In het eerste nummer staat Suriname centraal. Jongeren kunnen voor f 10,- lid worden van JZG. Adres: Catharinesingel 80, 3511 GN Utrecht, tel.: 030-2312663
- **De SVAG** (Stichting voor Aktieve Geweldloosheid), Postbus 137, 8000 AC Zwolle, viert haar 30-jarig bestaan op zaterdag 19 oktober met de landelijke manifestatie "Naar een wereld veilig voor mens en milieu" in het CSB-gebouw, Kromme Nieuwegracht 39, Utrecht. Na storting van f 10,- op haar giro 26 65 51 ontvangt u een toegangsbewijs, routekaartje en verdere informatie. U kunt uw vredesidee of vredesfoto insturen en meedingen naar een prijs. Inlichtingen op bovenstaand adres, tel. 038-4216587 of 4219215
- **VOOR U GEKNIPT** - uit de Leeuwarder Courant 1-6-1996: **Emancipatie en evolutie - Wat is de betekenis van emancipatie?** Volgens van Dale: in algemene zin 'vrijverklaring' en in de relatie tussen man en vrouw 'gelijkstelling voor de wet'. Volgens mij: in de relatie tussen man en vrouw 'evenredige vertegenwoordiging in bestuurlijke functies (50 % mannen, 50% vrouwen), verankerd in de grondwet. Noch de man, noch de vrouw, maar de combinatie

mannelijk/vrouwelijk is het levensvatbare organisme dat aanspraak kan maken op de 'mensenrechten'. Het is niet de eerste keer dat Onze Lieve Heer splitsing in positief en negatief gebruikte in zijn liefhebberij van evolutie. Om evolutie op gang te brengen schiep Hij licht uit duisternis door fotonen te splitsen in positief en negatief geladen fotonen (lichtdeeltjes). Zo zag Hij kans om evolutie explosief te versnellen door organismen te splitsen in een lichamelijk positief, geestelijk negatief mannelijk en een lichamelijk negatief, geestelijk positief vrouwelijk deel. Dit goddelijk argument maakt prietpraat overbodig om, na vrouwenkiesrecht, evenredige vertegenwoordiging af te dwingen om te kunnen komen tot emancipatie tussen man en vrouw met als volgende stap emancipatie, dat wil zeggen geen discriminatie meer tussen mensen, mens en dier, mens en plant, met als hoogste vorm van emancipatie: het besef een schakel te zijn in het proces naar steeds hogere vormen van organisatie, wat Onze Lieve Heer met evolutie voorheeft. **Sybout Jager.**